

Univerzita Karlova v Praze
Pedagogická fakulta
Katedra českého jazyka a literatury

**PARAFRÁZE LIDOVÝCH LÁTEK A MOTIVŮ V POHÁDKÁCH
JANA WERICHA**

**THE IMITATION OF FOLK SUBJECTS AND MOTIVES IN THE
FAIRY TALES OF JAN WERICH**

Vedoucí bakalářské práce: Mgr. Drahoslava Pechová

Autorka: Lucie Pevná

Na Výsluní 1313, 277 11 Neratovice

Obor: ČJ-D

Prezenční typ studia

Rok dokončení BP: 2009

ORSAH

1. ÚVOD	2
2. ÚVODNÍ ZÁMĚR	3
3. ÚVODNÍ ZÁMĚR	8
4. ÚVODNÍ ZÁMĚR	12
5. ÚVODNÍ ZÁMĚR	14
6. ÚVODNÍ ZÁMĚR	16
7. ÚVODNÍ ZÁMĚR	18
8. ÚVODNÍ ZÁMĚR	19
9. ÚVODNÍ ZÁMĚR	22
10. ÚVODNÍ ZÁMĚR	27
11. ÚVODNÍ ZÁMĚR	24
12. ÚVODNÍ ZÁMĚR	26
13. ÚVODNÍ ZÁMĚR	28
14. ÚVODNÍ ZÁMĚR	29
15. ÚVODNÍ ZÁMĚR	33
16. ÚVODNÍ ZÁMĚR	33
17. ÚVODNÍ ZÁMĚR	34
18. ÚVODNÍ ZÁMĚR	36
19. ÚVODNÍ ZÁMĚR	40
20. ÚVODNÍ ZÁMĚR	42
21. ÚVODNÍ ZÁMĚR	44
22. ÚVODNÍ ZÁMĚR	46
23. ÚVODNÍ ZÁMĚR	48
24. ÚVODNÍ ZÁMĚR	50
25. ÚVODNÍ ZÁMĚR	51

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně s použitím uvedené literatury.

Praha

4. 4. 2009

Lucie Perná

OBSAH

ÚVOD	2
1. O POHÁDCE	3
2. FIMFÁRUM.....	8
3. KRÁLOVNA KOLOBĚŽKA PRVNÍ	12
3.1 Předloha a Werichova autorská pohádka	12
3.2 Kompozice	14
3.3 Postavy	16
3.4 Prostředí.....	18
3.5 Vypravěč a jazyk.....	19
4. ROZUM A ŠTĚSTÍ	22
4.1 Inspirace lidovou látkou K. J. Erbena	22
4.2 Kompozice	24
4.3 Postavy	26
4.4 Prostředí.....	28
4.5 Vypravěč a jazyk.....	29
5. O RYBÁŘI A JEHO ŽENĚ.....	33
5.1 Werichova aluze na Puškinovu pohádku	33
5.2 Kompozice	34
5.3 Postavy	36
5.4 Prostředí.....	40
5.5 Vypravěč a jazyk.....	42
ZÁVĚR	44
SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY	46
Prameny.....	46
Sekundární literatura	46
RESUMÉ	48
KLÍČOVÁ SLOVA	50
PŘÍLOHY	51

ÚVOD

Název naší bakalářské práce zní **Parafráze lidových látek a motivů v pohádkách Jana Wericha**.

Fimfárum vznikalo v padesátých a šedesátých letech 20. století, tedy v době, kdy již byl Werich znám jako divadelní i filmový herec, tvůrce forbín, improvizátor, autor her a scénářů, vynikající vypravěč i zpěvák poetických textů, ať již vlastních, či Voskovcových nebo Ježkových. Lidé ho vídali nejen v Osvobozeném divadle a poté v Divadle ABC (původně Divadlo Satiry), ale i v rozhlase a televizi.

Zároveň to však byla doba pro Wericha jistě nesmírně těžká – jeho výroky v divadle byly dosti odvážné a satirické, s čímž se kdekdo nehodlal smířit. V sedmdesátých letech se situace vyhrotila natolik, že Werichovi bylo zakázáno veřejně vystupovat. K tomu jistě přispěl i fakt, že v roce 1968 na krátkou dobu emigroval do Rakouska a také že byl signatářem textu *Dva tisíce slov*. V šedesátých letech také trpěl vážnou nemocí, a to chronickou bronchitidou.

Možná právě z těchto důvodů se Werich rozhodl vrátit do světa dětí a napsat knihu pohádek. V jejich souboru nechybí hravost, tvořivost, optimismus, humor, satiričnost a ještě by se našlo mnoho přívlastků vhodných právě pro tuto knihu (některé z nich ještě uvedeme v následujících kapitolách, ale jistě to nebude jejich kompletní výčet). Dětské recipienti nebyli Janu Werichovi vzdáleni, snažil se rozdávat jim tímto způsobem radost. Jeho výrok zní: *„Já mám rád děti a mám k nim úctu, protože jsou to lidé v tom nádherném věku, kdy ještě každý má šanci stát se slušným člověkem.“*¹

Ve své práci se nejprve zaměříme na žánr pohádky a její postupný vývoj. Pozornost věnujeme pohádce folklorní, pohádce lidové (tedy literárně upravené) – jakožto výchozím látkám, ze kterých Jan Werich čerpal, a také pochopitelně pohádce autorské.

V následující kapitole zkoumáme lidové náměty ve Werichově pohádkovém souboru a zmiňujeme také všechna dosud uskutečněná vydání Fimfára.

Nejdůležitější část naší práce tvoří kapitoly, ve kterých analyzujeme a interpretujeme vybrané pohádkové texty. Jedná se o pohádky: **Královna Koloběžka První** a její srovnání s výchozí látkou *Chytrá horákyne* od B. Němcové, **O rybáři a jeho ženě** a Puškinova ruská verze s názvem *Pohádka o rybáři a rybce* a nakonec **Rozum a Štěstí** a tatáž látka od K. J. Erbena.

¹ Vařejková, V.: *Pohádkové Fimfárum Jana Wericha*. Brno: Masarykova univerzita, 1995, s. 9

1. O POHÁDCE

Pohádka vyprávěná

Pohádka je tu odnepaměti. V dnešní době je oblíbená zvláště mezi dětmi, vždyť pohádky se píší hlavně pro ně. V minulosti tomu tak však nebývalo. Za prvé se pohádky dříve nepsaly, ale vyprávěly, byly živé skrz ústní lidovou tradici, folklor. A za druhé, z těchto vyprávěných příběhů (říkalo se jim také báchorky) se těšili hlavně dospělí. To sice neznamená, že neexistovaly nějaké i pro děti (např. pohádky zvířecí), ale přesto nebyly ony tím hlavním posluchačem, jak je tomu dnes.

Tím, že byla pohádka vyprávěna neustále několikrát za sebou, se často obměňovala, a to z mnoha důvodů: asi k nejradikálnějším úpravám docházelo při změně vypravěče – každý měl své vlastní pojetí, svůj způsob, jakým příběh poslouchajícím lidem sdělí. Variace pohádky ale může být i záměrná – se změnou doby a vkusu vznikaly nové verze či varianty známých pohádek. Některé z nich mají celonárodní tradici, jiné „žily“ jen v jednom regionu nebo na jednom určitém místě.

Lidé se při poslechu pohádky také zapojovali, nemusel mluvit nutně jen jeden člověk. Mohla se vést diskuze – proč to hrdina udělal tak a ne jinak – nebo se vypravěči kladly otázky.

Vypravěč používal ustálené formule, díky nim si vypravování snadněji pamatoval. Ústní vyprávění je specifické i neverbální komunikací, často velkou roli hrála mimika a gesta a posluchači také ocenili změnu hlasu pro odlišení postav. Hlavní funkcí pohádky byla a stále je estetičnost a zábavnost.

Oceňována byla hlavně mravní složka jako pozitivní vlastnost, dále pak lidská odvaha, pracovitost, moudrost, laskavost, věrnost, přátelství, ale třeba i krása – vše, co obdivujeme v pohádkách i dnes.

Pohádka lidová

Přibližně v době nástupu českého národního obrození a romantismu – na počátku 19. století, se do popředí dostal všeobecný zájem o pohádku a ta se stala na velmi dlouhou dobu (po dvě staletí) „živým tématem vědy i kultury“.

Začínají se rodit sběratelé folkloru, mezi nimi nesmíme vynechat Karla Jaromíra Erbena a Boženu Němcovou, o nichž se ještě zmíníme. Nebyli však jedinými ve svém oboru, sběratelů se objevilo více.

Lidové vyprávění (próza) bylo nejobsáhlejší a nejvýraznější folklorním žánrem, lidová pohádka této doby se dá charakterizovat jako povídka s fikcí, základem je umělá fantastika a podobenství. To, že pohádka je smyšlený příběh (anebo téměř reálný příběh, ve kterém se ovšem nějakým způsobem objevuje nadpřirozeno), se vědělo i mezi vypravěči a posluchači. Při vyprávění lidé věděli o jeho nereálnosti a nevěřili obsahu.

Existovalo několik typů pohádek. Za hlavní typ je považována **pohádka kouzelná (fantastická)**. Další fází vývoje lidové kultury je

pohádka realistická (novelistická), která se rozmáhá s rozvojem měst a renesance (v 15. století). Jedná se zpravidla o reálný příběh odehrávající se na vesnici či ve městě, ve kterém se vyskytují postavy z každodenního života (sedláci, chalupníci, řemeslníci, žebráci, šlechtici). Tento typ pohádky umožňoval poznat napínavé a dobrodružné příhody. Vyústění těchto příběhů bývalo jak tragické, tak i směšné. Přítomnost kouzel a nadpřirozených bytostí je omezena, hrdina si vystačí „pouze“ se svým důvtipem.

Kromě těchto dvou typů existovaly ještě typy jiné: např. pohádka legendární, zvířecí, didaktická a další s pouze okrajovým významem, které se dále příliš nerozšiřovaly.

Karel Havlíček Borovský se k zápisu sebraných pohádek vyjadřuje v České včele z roku 1845:

„Při vypravování báchorek může býti účel a způsob dvojitý: buď národopisný, a pak spisovatel bere se na povinnost historika, nemá práva pranic, ani nejmenšího změnit, zkrášlit, ni ve formě ni ve věci, aby k nám jeho báchorek mluvil národ sám, který chceme poznati; anebo může býti účel a způsob básnický, tj., spisovatel používá pouze materiálu národního, snaží se jenom vypravovati pověsti co možná nejpůvabnější a nejkrásnější, idealizuje, aniž povinen jest, naložiti si jakákoli pouta, může spojovat několik báchorek v jednu, vylučovati části, přijímat krásné situace jinonárodní, zkrátka počíná si ve formě i předmětu, jak se líbí jeho básnickému géniovi.“²

Z hlediska literární úpravy lidové látky rozlišuje H. Šmahelová klasickou a literární adaptaci. První zmíněná usiluje o optimální variantu (pospojovat varianty z různých lokalit a doplnit je něčím z vlastní fantazie). Klasickým příkladem je Karel Jaromír Erben (Sto prostonárodních pohádek a pověstí v nářečích původních, 1864). Božena Němcová pak prezentuje adaptaci autorskou (Národní báchorky a pověsti, 1845-1847). Společně mají písemné zaznamenávání ústní tradice, svým vlastním způsobem převyprávějí pohádky ze slyšeného pramene. Takové převyprávění lidové pohádky plní funkci uměleckou, národnostní, výchovnou a vzdělávací.

Pohádky **Boženy Němcové** jsou směsicí toho, co slyšela na chodském venkově (vychází tedy přímo z pramene), a motivů, jež měla v paměti z pohádek z mládí, ale dokonce sem vkládala i naprosto nové, vymyšlené zápletky, aby děj byl co nejpestřejší. Mimo to se nevěnovala jen pohádkám českým, ale sbírala i cizí – německé nebo maďarské. Němcové pohádky jsou prvním typem umělecké české pohádky několika druhů (věnuje se lidovému žertu, ale také i dramatickým povídkám).

K. J. Erben měl v úmyslu napsat Národní české pohádky, bohužel k tomu nedošlo. Vydával pohádky časopisecky v Čítance slovanské, některé najdeme i v jeho sbírce *Prostonárodní české písně a říkadla*. Základem byl opět sběr pohádek z mnoha území a regionů. Výsledkem pak byla umělecká

² Sirovátka, O.: *Česká pohádka a pověst v lidové tradici a české literatuře*. V Brně: Ústav Pro etnografii a folkloristiku AV ČR, 1998, s. 72

adaptace českých lidových pohádek. Zpracoval téměř všechny druhy lidové pohádky, žertovné, o zvířatech, legendární, dětské, kouzelné i ze života. Knižního vydání Erbenových pohádek se ujal až Václav Tille a roku 1905 vyšly *České pohádky Karla Jaromíra Erbena*.

Němcová i Erben patřili k první generaci sběratelů z počátku národního obrození. Další významní sběratelé žili na konci 19. a začátku 20. století – mezi ně patří např. **Václav Tille**. Tille znal snad celou evropskou vypravěčskou tradici, vytvořil monumentální pohádkové dílo, které u nás nemá obdoby: *Soupis českých pohádek* (1. díl a 2. díl ve dvou svazcích v letech 1929-1937). Jeho cílem v tomto díle bylo zachovat iluzi lidové pohádky a vypravěčského stylu. Někdy upravil ku obrazu svému jen jednu hlavní variantu, jindy zase čerpal fabuli z více variant a zkombinoval je dohromady v jednu pohádku.

Tyto tři významné autory neuvádíme jen z důvodu, že ve sběratelství pohádek vyčnívají svým originálním pojetím, ale především proto, že z děl těchto autorů Jan Werich čerpal náměty pro své vlastní autorské pohádky, které jsou předmětem našeho zkoumání. Konkrétním dílům se budeme věnovat v následujících kapitolách.

Pohádka autorská

Úpravy folklorních pohádek, jejich parafráze a převyprávění můžeme vidět už u pohádek lidových, u Němcové a u Erbena. Pokračuje však i ve 20. století, rozdíl je v tom, že autoři již nečerpali přímo z pramene vyprávění, ale z již vzniklých literárních textů. Jedná se tedy o adaptaci, kdy autor parafrázuje vyprávění, které on sám na vlastní uši neslyšel. V žádném případě už nejde o sběratelskou činnost.

Parafráze a převyprávění se nemusí nutně týkat jednoho textu pohádky, autor se může zabývat větším počtem koncepcí, textů nebo pohádkových knížek.

„Autorská pohádka, námětově původní, samou svou podstatou znamená v žánrovém kontextu dynamický, proměnlivý, produktivní fenomén a jako taková je nositelkou životnosti žánru.“³

Na rozdíl od folklorní pohádky je pohádka autorská od svého vzniku literárním textem a šíří se předčítáním nebo četbou. Autorská pohádka je jedinečná, originální, individuální, záleží na autorovi, co všechno je schopen vytvořit, vyfabulovat.

Jak již bylo naznačeno, s autorskou pohádkou souvisí i orientace pohádky na dětského recipienta. V ústním folklorním podání byla totiž pohádka určena výhradně pro dospělé. Vedle toho existovaly i některé typy pohádek pro děti – to byly hlavně pohádky zvířecí nebo kratší příběhy se zvířecími či dětskými postavami. Literární adaptace folkloru byly především

³ Vařejková, V.: *Česká autorská pohádka*. Brno: Akademické nakladatelství s.r.o., 1998, s. 6

pro dospělé, ale některé si mohly přečíst i děti – např. Erben otiskl v dětském časopise pohádku pro děti *Hrnečku, vař!* a Němcová chtěla vydat soubor pohádek pro nejmenší děti. K tomu sice nedošlo, ale otiskla alespoň pár pohádek pro děti v časopise. Rais a Tille (Říha) pak pohádky pro děti pod jménem B. Němcové vydali (Rais: *Vybrané pohádky národní vypravuje Božena Němcová, 1889*; Tille: *Němcová maličkým, 1915*).

Od počátku 20. století, se vznikem umělé (autorské, moderní) pohádky, myslí autor na děti a píše pohádky tak, aby odpovídaly jejich myšlení. Takže se nám v pohádkách objevují dětští hrdinové, problémy a pocity, které jsou vlastní dnešním dětem, dílo je zaměřeno na dnešní dobu, dnešní jazyk, na současnost. Díky tomu se pohádka stala klíčovou a snad i nejoblíbenější součástí dětské četby, a to už od vzniku dětské literatury.

Prudký nárůst autorských pohádek se konal v šedesátých letech minulého století. Různí spisovatelé využívali svého individuálního stylu i přístupu k textu a vznikala dost odlišná díla. Autorská pohádka je charakterizována jako tematicky původní, literární, může však mít určitou míru návaznosti na pohádky folklorní a lidové. Může se jednat o variace na pohádkové motivy, parodie pohádkových syžetů, umělé pohádky pod vlivem pohádky tradiční, ale může to být i pohádka umělá ze současnosti.

Umělá pohádka může být fantastická – v tomto případě se vymyšlený příběh odehrává mimo vypravěčův prostor a čas – anebo realistická, kdy je s fantazií vědomě nakládáno jako s literární fikcí, pomocí níž je vytvářen obraz světa.

„Prvky realistické mohou prostupovat fantastiku nebo se s ní mísit a naopak prvky fantastické se mohou vyskytovat v textech realistických. Mezi těmito póly se pohybují různé formy pohádky tradiční i umělé.“⁴

Příběh se odehrává buď v dávné pohádkové minulosti anebo v minulosti nedávné či přítomné.

Fantazie je v pohádkách běžná, není potřeba ji objasňovat nebo vysvětlovat, že je to fikce a ne realita. Děj bývá neuvěřitelný a nepravděpodobný v reálném světě.

Nejdůležitější funkcí a cílem pohádky jsou její estetické kvality. Má určitou jednotu faktu a výmyslu. Skrývá v sobě dědictví mýtů, fantazii, magii, moudrost a životní zkušenost. Objevuje se v ní vtip, humor, ale i mravní hodnoty.

Tuto kapitolu zakončíme citací, která dle našeho názoru dobře vystihuje charakter pohádky:

„Svými kořeny už vrostla do časů mytických a provázela život mnoha generací. Inspirovala se jeho nejrozmanitějšími projevy, kontaminovala, modifikovala a nově zhodnocovala náměty, symboly a motivy z různých prostředí a epoch, přetvářela realitu do fantazijních obrazů

⁴ Sirovátka, O.: *Česká pohádka a pověst v lidové tradici a české literatuře*. V Brně: Ústav Pro etnografii a folkloristiku AV ČR, 1998, s. 137

a hyperbolizovaných rozměrů. Dala slovo prostému člověku, vstoupila do tradice lidového vyprávění a postupem času se zabydlela v životě dětí, které v ní z mnoha důvodů nalézají uspokojení.“⁵

⁵ Vařejková, V.: *Česká autorská pohádka*. Brno: Akademické nakladatelství s.r.o., 1998, s. 4.

2. FIMFÁRUM

Fimfárum je pohádková knížka pro „chytře děti a chytře dospělé“. Zvláštní název neřekne nezasvěceným vůbec nic, zůstává pro ně tajuplným a záhadným. Než si však vysvětlíme důvod tohoto prapodivného názvu, podíváme se nejprve, odkud autor bral náměty.

Nejhlavnějším a nejzásadnějším pramenem a zdrojem výchozích textů Fimfára byl *Soupis českých pohádek* od Václava Tilleho. Slovy Wericha:

„Znal jsem Václava Tilla. A mám tady všechny tři knihy, v kterých shromáždil se svými spolupracovníky velkolepé bohatství pohádkových látek. Odtud jsem si mnohé náměty vybíral. A líbilo se mi, že s nimi mohu dělat, co chci!“⁶

Jak autor sám řekl, nakládal s Tillovými texty velmi svobodně, prolínal i několik synopsí a díky jeho vypravěčskému talentu proměnil adaptaci na pohádku autorskou, obtížně zařaditelnou do klasifikačních schémat. Nechybí zde nápaditost, humor, ironie, moudrost, postřehy a myšlenky, originalita stylu, detaily, komentáře i poznámky.

Slovo „fimfárum“ objevil Jan Werich právě tam, kde se tolik inspiroval – v hesláři Václava Tilleho. Našel tu synopse dvou textů: Františka Aloise Sedláčka a Josefa St. Menšíka. Na tyto texty navázal svým vlastním zněním, vznikla tak pohádka, která dala název celému souboru – Fimfárum. Tím vyjádřil onu vázanost na pretexty (tedy na Soupis).

A co vlastně znamená fimfárum ve Werichově pohádce? To se dozvíme z následující ukázky:

„‘Tak tohle je fimfárum,‘“ povídá čert a přitom vytáhl z holínky proutek jen o chlup tenčí než ta nejtenčí rákoska. Hned pokračoval: ‘Je jen jedno na světě, čili unikát! Švihneš jím, a všechno, co se hýbe ztuhne a znehybní jako na pomníku. Nehne se to, dokud nešvihneš podruhé.’“⁷

Základní metodou obměn byla tzv. **amplifikace**, tvořivá metamorfóza nevýrazného výchozího textu v posttext autorský.⁸

Dalšími zdroji, kterými se mimo Soubor také inspiroval, jsou pohádky B. Němcové či K. J. Erbena, pohádky ruského spisovatele A. S. Puškina, orientální příběhy Tisíce a jedné noci, Boccacciův Dekameron a renesanční soubor kratochvilných historek nazvaný Frantova práva.

Čerpal sice předlohy a motivy z folklorních předloh, ale přesto jsou jeho pohádky osobité, originální, vtiskl jim svoje myšlenky, svůj humor, svůj umělecký naturel. Nelze popřít, že by se jednalo o autorské pohádky Jana Wericha.

⁶ Sirovátka, O.: *Česká pohádka a pověst v lidové tradici a české literatuře*. V Brně: Ústav Pro etnografii a folkloristiku AV ČR, 1998, s. 119

⁷ Werich, J.: *Fimfárum*. Praha: Albatros, 1977, s. 27

⁸ Vařejková, V.: *Pohádkové Fimfárum Jana Wericha*. Brno: Masarykova univerzita, 1995, s. 23

Přestože pouze čtyři pohádky jsou původní, tj. bez jakékoli předlohy, autor nedával recipientovi znát, že zbytek vychází z pretextů. Záměrem vyprávění bylo, aby měl čtenář pocit, že je u zrodu nové pohádky, že právě v tuto chvíli, jemu přímo před očima text vzniká.

„Ano, divákova rozkoš se jmenuje být u toho. Být u zrodu. Nebýt svědkem pouhého a mechanického opakování, ale být tam, kde vzniká nepředvídané, nevypočitatelné, šokující. Neznat předem výsledek – o to jde.“⁹

Werich považoval za nutné promlouvat ke čtenáři, na oplátku mu vnášel pocit, že jako autor je vznikajícímu ději neustále přítomen, jeho vypravováním se vše děje a postupuje kupředu. Pro dosažení tohoto „efektu“ využíval vypravěčovu individualitu - 1. osobu singuláru. Důležité je povídání a naslouchání (podle Karla Čapka).

„Werich pohádky v pravém slova smyslu vypráví a sám se tím baví. Akt vyprávění se projevuje mimo jiné také v jazykových hříčkách s názvy postav a vesnic, se synonymy nebo v závěrečné „úsporné“ pohádce složené na počtu českého jazyka. Werich však nevypráví starým a tradičním způsobem, ale jazykem dnešním a současným. Werich nepředstírá, že je starým lidovým vypravěčem, nýbrž vykládá pohádky jako Jan Werich, kterého diváci a posluchači znali z divadla, televize, rozhlasu.“¹⁰

Pouze u několika málo pohádek mohl Werich předpokládat, že čtenář bude téma znát: např. u Královny Koloběžky První, kde se inspiroval známým příběhem Boženy Němcové Chytrá horákyně, je návaznost na pretext dosti zřetelná. Také u pohádky převzaté z ruského vyprávění O rybáři a jeho ženě (Puškinova Pohádka o rybáři a rybce). A také Rozum a Štěstí, se stejným názvem jako od K. J. Erbena. Odkaz k dávnověké žánrové tematice je zřetelný i u jmen některých postav: Paleček, Nebojsa, Honzík.

Většinou však pracoval s texty méně známými (Fimfárum, Lakomá Barka, Tři hrbáči z Damašku, ...), nebo kontaminoval motivy z více pretextů a tím vznikal jeho originální, autorský text (Tři veteráni, Splněný sen, Až opadá listí z dubu, ...).

Čtyři texty jsou původní. Už v prvním vydání se objevila pohádka složená pouze z jednoslabičných slov nazvaná Chlap, děd, vnuk, pes a hrob; pohádka, řekli bychom, tak typická pro Wericha jakožto milovníka českého jazyka, který si s pomocí slov dokázal hrát a zároveň dokázal, že i omezený výběr slov dokáže vytvořit smysluplný děj. Dalšími původními pohádkami jsou: Pohádka o zasloužilém vrabci, Král měl tři syny a Psi starosti.

Názvy jednotlivých pohádek jsou obecné a běžné (mimo pohádku s totožným názvem jako sám soubor Fimfárum). Čas, ve kterém se pohádky odehrávají, bývá neurčitý, doba není konkrétně vymezená. Mísí prvky minulé doby s technickými atributy a rekvizitami dnešní civilizace, čímž se

⁹ Vařejková, V.: *Pohádkové Fimfárum Jana Wericha*. Brno: Masarykova univerzita, 1995, s. 24

¹⁰ Sirovátka, O.: *Česká pohádka a pověst v lidové tradici a české literatuře*. V Brně: Ústav Pro etnografii a folkloristiku AV ČR, 1998, s. 120

vyprávění stává komickým. Zároveň se nebojí hledat nová výraziva a slovní spojení: *pumprdlík osmimilimetrový*; vtipně graduje text v pohádce O rybáři a jeho ženě: *mraky knížat a erceptat a králů a místodržitelů, vicekrálů a vicemístodržitelů a diplomatů a vicediplomatů a hlupáků a vicehlupáků*.¹¹

Postavy jsou výrazně individualizované a velice životné s různou mírou vlastností, jsou skutečně lidské. Nadpřirozených postav se objevuje málo (např. vodník Čochtan, čert, zlatá rybka), ale i ty mají své charakteristické vlastnosti, jenž jim autor přisoudil.

Zaměřoval se hlavně na výchozí pohádky novelistické, které se blíží realitě více než pohádky kouzelné. Nebránil se ani pověstovým látkám a dalším podobným žánrům jako rozprávka (facetie), memorát, bajka, povídka, anekdota. Do svých pohádek pak vkládal publicistické pasáže odkazující k mimotextové realitě a k jiným literárním textům či žánrům (k westernu, publicistickému komentáři, reportáži).

Pohádkami také Werich vyjadřoval svůj osobní postoj k současnosti a k dnešním problémům, bojoval tak s hloupostí nebo se zneužíváním moci.

Podtrhával a znázorňoval prvky humorné a satirické, pohádky ve Fimfáru jsou groteskními kouzelnými příběhy vyprávěné pro radost. Werich v sobě nezapře herce a komika, který si zcela nepřipraveně dokáže vymýšlet ty nejúžasnější příběhy, potřebuje však k tomu mít posluchače nebo čtenáře. Je pro něho důležité vědomí sdělnosti a adresnosti. Jak řekl:

*„Já taky potřebuju vědět, pro koho to píšu...“*¹²

Přes pohádky rozdával Jan Werich dětem i dospělým radost – přes slova, humor, vnímavost posluchače. Nalézal v tom způsob seberealizace a také si tím nahrazoval své milované herectví.

Fimfárum začal psát v těžké životní situaci, přesto to na pohádkách nepoznáme.

Jako první byla na světě pohádka O rybáři a jeho ženě. A to nikoliv psaná, nýbrž namluvená na gramofonovou desku. Jan Werich ji věnoval k Vánocům synovi malíře Jiřího Trnky Honzíkovi. On i jeho kamarádi z ní byli nadšeni, proto se Werich rozhodl pro další. A tak vznikalo postupně celé Fimfárum s ilustracemi právě Jiřího Trnky.

Jsme na přelomu padesátých, šedesátých let 20. století, Jan Werich je velmi známým i oblíbeným umělcem, a proto se dá předpokládat, že o jeho knihu bude zájem.

V roce 1960 byl poprvé vydán soubor pohádek „pro chytré děti a chytré dospělé“. Obsahuje 11 pohádek: **Královna Koloběžka První; Fimfárum; O rybáři a jeho ženě; Až opadá listí z dubu; Lakomá Barka; Moře, strýčku, proč je slané?; Splněný sen; Paleček; František Nebojsa; Tři veteráni; Chlap, děd, vnuk, pes a hrob.**

¹¹ Vařejková, V.: *Pohádkové Fimfárum Jana Wericha*. Brno: Masarykova univerzita, 1995, s. 17

¹² Tamtéž, s. 20

Postupně bylo autorem Fimfárum rozšiřováno, vydání z let 1963 a 1965 jsou o čtyři pohádky bohatší než vydání první, a to o **Línou pohádku; Jak na Šumavě obři vyhynuli; Tři sestry a jeden prsten; Král měl tři syny.**

Konečného počtu devatenácti pohádek se dočkalo třetí rozšířené vydání z roku 1968, do kterého Werich dal svůj poslední vklad čtyř pohádek: **Psí starosti; Pohádka o zasloužilém vrabci; O třech hrbáčích z Damašku; Rozum a Štěstí.**

Kvůli satirickému vyhocení pohádek Rozum a Štěstí (kde je alegoricky poukázáno na procesy padesátých let) a Psí starosti však obsahovalo další, již páté vydání (1977) o tyto dvě pohádky méně, stejně jako i šesté a sedmé z let 1987 a 1992. Zajímavé je, že jako čtvrté nebylo označeno žádné vydání – možná je to tím, že po třetím vydání následuje třetí rozšířené.

Až v roce 1999 byl soubor opět kompletní a snad tomu tak bude i nadále. Vydávat se nepřestávalo – po vydání z roku 2003 je dosud nejnovějším desáté z roku 2008.

Zajímavostí je, že první tři vydání (a třetí rozšířené) vydalo nakladatelství Československý spisovatel – které vydávalo knihy pro dospělé. Až v roce 1977 se Fimfára ujalo vydavatelství pro děti Albatros.

Mezitím byly téměř všechny pohádky (mimo Fimfárum, Psí starosti, Pohádka o zasloužilém vrabci) namluveny samotným autorem na gramofonovou desku. Královna Koloběžka První a Tři veteráni slavili úspěch i jako hrané filmy.

Také byly úspěšně natočeny dva animované loutkové filmy se stejným názvem, jaký nese pohádková knížka: Fimfárum (2002) s pohádkami Až opadá listí z dubu; Splněný sen; Lakomá Barka; František Nebojsa; Fimfárum. Fimfárum 2 (2006) obsahující Moře, strýčku, proč je slané?; Tři sestry a prsten; Hrbáči z Damašku; Paleček. V témže roce 2006 vyšla jako bonus k filmům i kniha s názvem *Fimfárum: 9 filmových pohádek*, kde nechybí fotografie ani dokumenty výtvarných návrhů z animovaných filmů.

Jak již bylo řečeno, Fimfárum bylo za 48 let (od roku 1960 do 2008) vydáno desetkrát, to jasně dokládá, že se jedná o oblíbenou knihu, která se čte po několik generací.

3. KRÁLOVNA KOLOBĚŽKA PRVNÍ

3.1 PŘEDLOHA A WERICHOVA AUTORSKÁ POHÁDKA

Tato pohádka je variantou Chytré horákyně od Boženy Němcové. Obě se shodují v dějové osnově i v jednotlivých motivech, a také obsahují vstupní formule:

Němcová: „*Byli dva bratři.*“¹³

Werich: „*V jednom malilinkém království žili mlynář a rybář.*“¹⁴

V obou pohádkách jde o spor dvou mužů, který se dostane až před soud. Hlavní hrdinkou je pokaždé chytrá dívka, která se pro svou bystrost stane ženou muže, jenž soudí. Němcová vypravuje o dívce jménem Manka již na počátku pohádky, neboť právě o ni ve sporu jde. Manka slouží u svého bohatého a lakomého strýce, a když se rozhodne odejít zpět k otci, vyžaduje slíbenou odměnu – jalovici. Jelikož ji však strýc odmítá vydat, vypraví se Mančin otec k prokurátorovi, kde žádá spravedlnost. Sedlák je však bohatý pán a chce dostat prokurátora na svou stranu: „*Pan prokurátor byl v rozpacích. Bohatého by si nerad rozhněval, a chudý měl přece právo na své straně.*“¹⁵ Slíbil tedy, že jalovice bude patřit tomu, kdo vyřeší tři hádanky: „*co je nejbystřejšího, co nejsladšího a co nejbohatšího*“¹⁶.

Za oba muže přemýšlí ženy – sedláková manželka nalezne odpovědi jen v rámci jejich majetku – nejbystřejší je jejich černý špicl, nejsladší jejich sud medu a nejbohatší jejich truhla tolarů. Zato Manka přemýšlí a nalezne správné odpovědi – nejbystřejší je oko, nejsladší spaní a nejbohatší zem, z níž vše pochází.

Prokurátor se chce s dívkou setkat, ale ještě předtím zkouší její chytrost, proto má přijet „*ani ve dne ani v noci, ani ustrojená ani nahá, ani pěšky ani na voze.*“¹⁷ Manka ví, co má dělat, a o třetí hodině mezi dnem a nocí oblečena jen v „*rezný, velmi řídký žok*“¹⁸, v jednu punčochu a jeden střevíc, napůl přijela na koze, napůl se odstrkujíc k panu prokurátorovi, který už ji vyhlížel. Vzal si ji za ženu a ona slíbila, že se mu nikdy nebude plést do žádného soudu. Slib porušila ve chvíli, kdy prokurátor rozhodl špatně. Poradila poraženému muži, ale prokurátor se dozvěděl, od koho rada je, a Manku vyhnal. S sebou si však mohla vzít, co je jí nejmilejší. Manka si proto k otci nechala odnést postel i s milým spícím manželem, a když ten ráno zjistil, co se stalo, nejenže své ženě odpustil, ale dokonce ji od té doby nechal soudit místo něj.

¹³ Němcová, B.: Chytrá horákyně, in: *Dobří lidé: Výbor z díla*. Praha: SNDK, 1950, s. 35

¹⁴ Werich, J.: *Fimfárum*. Praha: Albatros, 1977, s. 11

¹⁵ Šmahelová, H.: *Návraty a proměny*. Praha: Albatros, 1989, s. 186

¹⁶ Němcová, B.: Chytrá horákyně, in: *Dobří lidé: Výbor z díla*. Praha: SNDK, 1950, s. 36

¹⁷ Tamtéž, s. 38

¹⁸ Tamtéž, s. 38

Werich naproti tomu vyhrocuje spor hned na počátku, v tomto případě ještě nevíme o existenci protagonistky. Mlynář a rybář se neustále o něco přou a „jednou se jedna z jejich nekonečných pří dostala až k Nejvyššímu soudu, a nakonec se odvolali ke králi.“¹⁹

Jejich spor je neřešitelné dilema: „Oba dva vodu potřebovali k živobytí, ale každý jinak. Co bylo rybářovi málo vody, mlynářovi bylo moc, nebo obráceně.“²⁰

Werich upozorňuje na lidské slabosti, jež se vymykají času: „Král pozorně vyslechl obě strany, nakoukl do kupy lejster a spisů a došel k názoru, že příčina všeho není ani tak voda, jako spíš nedobrá vůle, pýcha, malichernost, zkrátka titěrnosti, kterými někteří lidé zkracují život sobě i druhým.“²¹

Stejně jako v předloze jsou zde tři hádanky, které mají určit vítěze: co se lidem nejvíc vyplatí, co je nesladší na světě, kdo je největší nepřítel člověka. Zatímco u Němcové je jasné, který muž je v právu, u Wericha jsou na tom oba muži stejně. Lépe je na tom však rybář, neboť má chytrou dceru. Zdenička hádanky rozluští a král ji chce poznat. „Musí však přijet – nepřijet, musí být ustrojená – neustrojená, obutá – neobutá, učesaná – neučesaná“²² a přinést má dar – nedar.

Novým motivem, který se ve Werichově pohádce objevuje, je koloběžka: „Jak jinak bych mohla přijet – nepřijet, maminko? Kolečka mne trochu vezou a jednou nohou trochu běžím. Ani nejedu, ani neběžím, koloběžím!“²³

Pak už se děj rozbíhá stejně jako u Němcové. Situaci při poslední večeři krále a Zdeničky však Werich popisuje detailněji než Němcová, král je smutný, že ho Zdenička opustí, opije se. Zdenička ho zabalí do koberce a nechá si manžela odnést do rybárny. Ráno se král vzdá trůnu ve prospěch Zdeničky.

I konec je více propracován a motivicky bohatší než v předloze. Mluví se o korunovací Zdeničky, těsně předtím však „poprosila o slyšení deputace urozených pánů, vedená nestorem zemanstva. Ve vsí skromnosti přišli upozornit, že jméno Zdenička odporuje Královské Tradiční Nomenklatuře, a snažně prosili, aby Královna ve Své Bezmezné Moudrosti si zvolila jméno Královské Hodnosti vhodnější...“²⁴

Královna Koloběžka První je pohádkou autorskou, vychází přitom z lidové pohádky novelistické. Ta je založena na vlastnostech hrdinky, jakými

¹⁹ Werich, J.: *Fimfárum*. Praha: Albatros, 1977, s. 11

²⁰ Tamtéž, s. 11

²¹ Tamtéž, s. 11

²² Tamtéž, s. 13

²³ Tamtéž, s. 13

²⁴ Tamtéž, s. 18

jsou chytrost, bystrost i důvtip. Neobjevují se zde žádné nadpřirozené bytosti, žádná kouzla, naopak – děj se zdá být reálný, klidně se mohl přihodit. Nechybí ani láska mezi dvěma mladými lidmi.

Němcová zmínila hlavně sociální problém doby – ne vždy se dostane po právu tomu, kdo si to zaslouží, často hraje roli majetek a postavení pána. Chudý z bratrů měl štěstí, že jeho dcera byla schopna hádanky vyřešit – ani on, přestože v právu, by na ně nepřišel. Při sporu o hříbě se prokurátor nechá uplatit, vyhraje tedy majetnější: „*Sedlák, jehož byl hřebec, měl velké bohatství, i dal panu prokurátorovi dobré slovo po straně a hřebec dostal hříbě.*“²⁵

Werich už problém nevidí jako sociální, nýbrž se zajímá o neřešitelné problémy, které jsou nadčasové.

Němcová je v některých případech úspornější než Werich a nepropracovává detaily, jak se můžeme přesvědčit v následující ukázce (hrdinka se dovídá o špatném rozsudku manžela):

Němcová: „*Ale zatím paní prokurátorová všechno ve vedlejším pokoji přeslechla, i nelíbil se jí nespravedlivý rozsudek pana manžela.*“²⁶

Werich: „*Ten, co přišel o hříbě a ještě k tomu prohrál při, se rozmrzel. Chodil po královském parku a mlátil kloboukem o zem. Jeho počínání uviděla z okna Zdenička. Sešla za ním a ptala se, co to provozuje. Koňář jí vyprávěl, jak král rozhodl při. 'To je proti koňskému rozumu!' zvolal a praštil kloboukem o zem a Zdenička mu musela dát za pravdu.*“²⁷

3.2. KOMPOZICE

Jan Werich převzal pohádku od B. Němcové, některé motivy však upravuje (místo lakomého strýce objevujícího se v Chytré horákyňni použil motiv soupeřících sousedů). Navíc svůj děj oživuje některými novými prvky (motiv koloběžky), více konkretizuje situace, využívá detailnějších popisů a soustřeďuje se na to, aby pohádka nepostrádala humor, vytváří tak groteskní situace.

Například Werich líčí Zdeniččinu přípravu na cestu ke králi:

„*Dcerka založila ruce, svařila čelo a několikrát si ten vzkaz opakovala. Pak řekla: 'Tatínku, uměl byste chytit vrabce?' 'Proč ne?' 'Maminko, uměla byste mi ušít šaty z rybářské sítě?' 'Jakpak by ne!' 'Tak mi, prosím vás, chytněte vrabce, tatínku, a dejte ho do škatulky. A vy, maminko, spíchněte mi z té potrhané sítě šaty, pěkně podle módy, buďte tak hodná.' Rybář šel na vrabce, rybářka do šití a Zdenička běžela do kůlny. Vzala jedno kolečko od starého trakaře a druhé od nového, našla si prkénko, ne široké, ne úzké, ani dlouhé,*

²⁵ Němcová, B.: Chytrá horákyň, in: *Dobří lidé: Výbor z díla*. Praha: SNDK, 1950, s. 39

²⁶ Tamtéž, s. 39

²⁷ Werich, J.: *Fimfárum*. Praha: Albatros, 1977, s. 16

ani krátké, a kolečka k němu přidělala. Na každý konec jedno. Pak k tomu připevnila rozeklanou větev coby říditka, jednu nohu dala na prkénko, druhou se odstrkovala a rejčila s tím po dvorku.“²⁸

Prokurátor nabídne sňatek horákyni ihned, jakmile k němu dívka přijede, Werich však glosuje a líčí situaci:

„Král se usmál a začal si Zdeničku podrobně prohlížet. Oči mu jezdili po její postavě, ale neustále se vracely na důlek, který se Zdeničce dělal na levé tváři, když se usmívala. Pstruh v horské peřeji, pomyslí si. A protože, jak jsem již uvedl, byl to král mladý, svobodný a venkoncem rozumný člověk, neotálel, nýbrž dal zapřáhnout do zlatého kočáru a vezl Zdeničku domů. Vezl ji velikou oklikou, takže než přijeli do rybárny, byla noc a tykali si. Vzbudili rodiče a král požádal o ruku jejich dcery.“²⁹

V pohádkách se objevují některé kompoziční principy: kontrast je přímo charakteristický pro žánr pohádky, tématem bývá spor dobra a zla. Jak v Chytré horákyni, tak v Královně Koloběžce První se tento kontrast objevuje, u Němcové je však více patrný, a to hlavně u postav a v prostředí. Werich staví do opozice nadčasové lidské vlastnosti, jakými jsou chytrost a hloupost.

Dalším kompozičním principem je postup chronologický. „V syžetové kompozici chronologické navazují dějové motivy v časové posloupnosti, tj: chronologicky a kauzálně. Z motivu vyplývá následující jako jeho důsledek a ten se stává příčinou motivu dalšího...“³⁰

Neurčitost místa a času je charakteristická pro novelistickou pohádku, příběh pochází „z nadčasové věčnosti“³¹ Němcová poodhaluje jen časové údaje:

„Manka sloužila tři léta spravedlivě...“

„O dvou hodinách s půlnoci Manka vstala...a když bylo ke třetí hodině, mezi dnem a nocí, ...“

„Den před svatbou přikázal ženich nevěstě...“

„Slunce stálo hezky vysoko, když se pan prokurátor probudil.“

Ani v Královně Koloběžce není doba konkrétně vymezená, vstupní formule navozuje pohádkovou atmosféru bez časového zařazení. Ani u Wericha (stejně jako v předloze) neznáme celkovou dobu trvání děje. Zmíněné časové údaje (zítra, za hodinu, v noci) nám detaily o době konání neřeknou:

„Za hodinu se vrátil rybář s krabičkou, ve které se vztekal vypasený vrabec. Rybářka šila až do rána. Zdenička se časně ráno vykoukala v řece.“³²

²⁸ Werich, J.: *Fimfárum*. Praha: Albatros, 1977, s. 13

²⁹ Tamtéž, s. 14

³⁰ Lederbuchová, L.: *Slovník literárních pojmů aneb Co se skrývá za slovy*. Plzeň: Fraus, 2006, s. 67

³¹ Peterka, J.: *Teorie literatury pro učitele*. V Praze: Univerzita Karlova, Pedagogická fakulta 2006, s. 146

³² Werich, J.: *Fimfárum*. Praha: Albatros, 1977, s. 14

Tempo vyprávění se zrychluje u Němcové i u Wericha ve stejném úseku: po svatbě, kdy je třeba posunout děj do vzdálenější budoucnosti. Werich použil mezeru: „*Asi za půl roku, jako pokaždé v den blahoslavené Tuberózy...*“³³

Němcová sumarizuje text: „*Druhý den byla svatba a z Manky se stala velká paní.*“³⁴

Jak původní verze, tak i verze autorská končí šťastně:

„*Paní prokurátorová byla tomu ráda a od toho dne soudila ona a bylo všude dobře.*“³⁵

„*Stejně však, když vycházela z katedrály s korunou na hlavě, lidé volali: 'Ať žije naše Zdenička!'*“³⁶

3.3 POSTAVY

V obou příbězích se objevují podobné postavy se stejnou funkcí, rozdíl je v jejich charakteristice.

U B. Němcové jsou všechny postavy plošné, známe u nich jen jednoduchý typový znak s jasně daným charakterem – horákyň je chytrá, její strýc bohatý a lakomý, otec chudý a příliš dobrý. O Mance se během děje ještě dozvídáme, že je hezká. Další postavou je pan prokurátor, kterého však B. Němcová vůbec nehodnotí, o jeho vzhledu ani vlastnostech nevíme nic, ovšem je patrné, že se musí při svém povolání potýkat s různými sociálními vrstvami lidí. Snaží se být spravedlivý, ale ne vždy se mu to daří.

Němcová postupuje od charakteristiky přímé (kdy se dovídáme o vlastnosti důležité pro onu postavu) k nepřímé (z jejíhož jednání posoudíme, jakou povahu postava má: „*Tu obrátil milý strýc kolečka, řka kdesi cosi, že jí tolik nedá, že jí to neslíbil, a chtěl ubohou Manku několika groši odbýti.*“³⁷).

Hlavními postavami v Chytré horákyňi jsou Manka a její manžel (prokurátor). Vedlejšími pak Mančin otec, strýc a jeho žena, sedláci.

Již zmíněný princip kontrastu se uplatňuje u charakteristiky postav: bohatý a lakomý sedlák versus chudý dobrý chalupník, odpovědi na hádanky od lakomé sedlákovy ženy versus upřímné a správné od Manky, kontrast sedláků hádajících se o hříbě.

Jan Werich propracoval povahokresbu svých postav detailněji než B. Němcová, individualizoval je, mluvíme již o postavách plastických.

Setkáváme se také s popisem vzhledu a chování. Werichovi připadá nezbytné zmínit se o podstatných a důležitých vlastnostech hrdinů: Zdenička je „*chytrá jako Šalomoun*“ (je tedy nejchytřejší ze všech účastníků děje, navíc

³³ Werich, J.: *Fimfárum*. Praha: Albatros, 1977, s. 14

³⁴ Němcová, B.: Chytrá horákyň, in: *Dobří lidé: Výbor z díla*. Praha: SNDK, 1950, s. 39

³⁵ Tamtéž, s. 42

³⁶ Werich, J.: *Fimfárum*. Praha: Albatros, 1977, s. 18

³⁷ Němcová, B.: Chytrá horákyň, in: *Dobří lidé: Výbor z díla*. Praha: SNDK, 1950, s. 36

podle svého otce nejchytřejší na světě), král je charakterizován jako celkem rozumný: „*Byl svobodný, protože se chtěl oženit jen s chytrou ženou.*“³⁸ Na rozdíl od protagonistky má však král i slabé stránky – zmíněna je situace, kdy kvůli své únavě rozsoudí špatně.

Werich charakterizoval své hlavní postavy (Zdenička a král) přímo. Víme o Zdeniččině věku – 16 let – i vzhledu: otec, rybář, o ní tvrdil, že je hezká „*jako růže zrána, jako pstruh v peřeji.*“³⁹ Jakmile ji král poprvé spatřil, oblečenou do rybářské sítě, vzpomněl si na přirovnání „*jako pstruh v peřeji*“. Králi se na ní nejvíce líbil „*důlek, který se Zdeničce dělal na levé tváři, když se usmívala.*“⁴⁰ Král je vyličen jako mladý a hezký. Kromě této přímé vnější charakteristiky je právě a pouze u krále zmíněn i popis vnitřní, a to ve chvíli, kdy se má rozloučit se Zdeničkou – třese se mu hlas a přiznává, že ji má stále rád. Toho se u prokurátora v Chytré horákyňi nedočkáme.

Ani u Wericha však nepostrádáme charakteristiku nepřímou: „*Královi svitlo. 'To tě navedla moje choť!' vybuchl. Koňář zapíral. 'Nelži, znám její argumenty!' křičel král. Musil ještě dlouho křičet a nakonec pohrozit žalářem, než koňář přiznal barvu.*“⁴¹

Za vedlejší považujeme ostatní objevující se postavy. Rybářka, matka Zdeničky, přestože se v pohádce objevuje jen nakrátko, je pro svou dceru velmi prospěšná: „*'Maminko, uměla byste ušít šaty z rybářské sítě?' 'Jakpak by ne!'*“⁴² Pouze zmíněn je „koňář“ s valachem, který se hádá o hříbě – nemůžeme ho tedy považovat přímo za postavu. Druhý muž téhož povolání se však už objevuje v ději – je rozmrzelý, že prohrál při, a vzteká se, mlátí kloboukem o zem.

Na pozadí královského příbytku je zmínka i o zúčastněných radovánek: „*Slavnostní večeře se povedla. Všichni byli veselí, tančili čtverylku a hlahol hudby a zpěvu zaléтал otevřenými okny do setmělého parku. Až král zacinkal lžičkou o skleničku, utišil halas a oznámil všem přítomným své rozhodnutí. Když domluvil, několik dvořanů se pokusilo opět o družnou zábavu, leč pokus krutě selhal. Všichni měli Zdeničku rádi a teď jim začalo být smutno. Hudba pípala, až skončila na nedostatek nadšení. Hosté se začali vytrácet.*“⁴³ Zaznamenali jsme tedy přítomné hosty, někteří z nich byli dvořané, není ani vyloučeno, aby každý z nich byl dvořan. A stejně jako u B. Němcové, i ve Werichově pohádce vystupují sluhové.

³⁸ Werich, J.: *Fimfárum*. Praha: Albatros, 1977, s. 11

³⁹ Tamtéž, s. 13

⁴⁰ Tamtéž, s. 14

⁴¹ Tamtéž, s. 17

⁴² Tamtéž, s. 17

⁴³ Tamtéž, s. 17

3.4 PROSTŘEDÍ

Božena Němcová zřejmě čerpala pro svou pohádku na Domažlicku – svědčí o tom pasáž, ve které je zmínka o vrchu Skarman, blízko Domažlic. Není přímo řečeno, že se děj odehrává na vesnici, ale můžeme to poznat podle některých motivů a ze sociálního postavení postav – statek a chalupa stojí zřejmě ve vesnici, husopaska vykonává svou práci asi také ve vesnickém prostředí. Navíc nám autorka ve vyprávění prozrazuje, že „*Otec, jsa zlostí popuzen na nesvědomitého bratra, šel bez meškání do města a žalobu přednesl.*“⁴⁴ Je tedy velmi pravděpodobné, že na začátku děje, ve kterém je tématem spor mezi bratry, je prostředím míněna vesnice. Poté, co Manka a její otec chtějí nespravedlivou situaci řešit, se přemístujeme do města, sídla pana prokurátora a později i Manky. Ve městě se odehrává nejdelší část příběhu.

O prostředí se Němcová zmiňuje jen v obecné rovině, stručně, rámcově, říká pouze to, co je pro děj důležité, bez detailních popisů. V závěru se vracíme opět na vesnici, do Mančiny rodné chalupy, kde je děj ukončen.

Střídá se prostředí exteriéru i interiéru:

„*Chalupník přišel domů celý smutný, pověsil klobúk na hřeb a sedl za stůl.*“

„*Ráno přijde Manka do sednice a povídá...*“

„*Ale zatím paní prokurátorová všecko ve vedlejším pokoji přeslechla, i nelíbil se jí nespravedlivý rozsudek pana manžela. Když vyšel chudší sedlák ven, ...*“

„*Druhý den si vyšel pan prokurátor s několika pány na lov. Tu vidí již zdaleka na Skarmanu sedláka sítě roztahovat. Pustili se všickni do smíchu, a přišedše až k samému vrchu, ptali se sedláka, co na vrchu dělá?*“

„*Navečer přijde pan prokurátor domů...*“

„*Manka hned běžela do kuchyně...*“

Všimnout si několikrát můžeme motivu cesty:

„*Mrzuti odešli bratři domů, celou cestu rozvažujícíe...*“

(Manka) „*...sedla na kozu a napolo pěšky, napolo po jezdecku do města se dostala.*“

„*Paní všecko zamkla, služebníci pána uložili, potom ho vzali i s postelí na ramena a šli za paní. Otec spínal ruce, vida pozdě v noci podivný průvod k chalupě přicházet.*“

Ani Werich nevyužívá detailních popisů prostředí. Pohádka začíná „*v jednom malilinkém království.*“ Rybář bydlí v rybárně, mlynář ve mlýně, oba u řeky. Pokud chtějí vyřešit spor o vodu, musí se vydat do zámku ke králi. Soud se koná v soudním sále zámku. Autor specifikuje i některé prostory: kůlna a dvorek u rybárny, trůnní sál a spižirna na zámku, některé události se

⁴⁴ Němcová, B.: Chytrá horákyne, in: *Dobří lidé: Výbor z díla*. Praha: SNDK, 1950, s. 36

odehrávají pod mostem, jiné v královské zahradě a ukončen je děj dokonce v katedrále.

Také Zdenička překonává cestu mezi rybárnou a zámek:

„Pentličkou ovázala krabičku s vrabcem, dala si popřát šťastnou cestu a vyjela za králem na koloběžce. Bosou nohou se vezla, obutou odstrkovala. Než došla k zámku, měla za sebou průvod zevlounů. Strážci ji nechtěli pustit do zámku, ale Zdenička se s nimi nebavila, mocně se odstrčila a ujžděla pořád pryč, ze sálu do sálu a zabrzdila až před králem.“⁴⁵

Němcová, má-li se vyjádřit o prostředí, zmíní spíš exteriér (město v kontrastu s typickou charakteristikou vesnice), Wericha naopak zajímá více interiér (rybárna a mlýn, zámek):

*„Vezl ji velikou oklikou, takže než přijeli do rybárny, byla noc a tykali si.“
„Zase se jelo na zámek a zase bylo plno slávy.“*

3.5 VYPRAVĚČ A JAZYK

Osoba vypravěče hraje primární roli. U Němcové figuruje vypravěč nadosobní, vševědoucí, stojící vně fikčního světa s nestranným postojem. Pouze nám zprostředkovává danou situaci. Werich pojal tuto roli zcela jinak – v Královně Koloběžce První se dá mluvit o vypravěči autorském. Zaujímá vlastní postoj k příběhu, a dokonce má moc zasahovat do vývoje událostí. Wericha v pohádce přímo cítíme, slyšíme jeho hlas, kterým nám vypravuje a sděluje své názory a hodnotí danou situaci autorskými komentáři. Komentáře a také glosy mají funkci humornou, glosují různé situace při jednáních postav a často tvoří „*vnitřní pointy k předcházejícím sdělením*“⁴⁶ Werichův humor je intelektuální, příznačný svou dávkou skepse, satiry, sarkasmu i ironie, má pochopení pro lidské slabosti.

Pro ilustraci uvádíme některé z humorných autorských komentářů z pohádky Královna Koloběžka První:

- *Druhého dne zvonilo poledne, když král vcházel do soudního sálu. Králové musí být přesní, to patří k povolání.*
- *Když se rybář vrátil domů, žena i dcerka už věděly, jak soud dopadl. Takové věci se rychle rozkřiknou.*
- *Při rozsuzování sporu o hříbě: Prakticky to už nehrálo roli, protože to hříbě mezitím někdo ukradl.*
- *Před proslovem se (král) napil na kuráž a po proslovu si dal tuplák rýnského ze zármutku.*
- *Král se vzdal trůnu ve prospěch své ženy. Rozhodl se, že bude dělat prince Manžela, ...*

⁴⁵ Werich, J.: *Fimfárum*. Praha: Albatros, 1977, s. 14

⁴⁶ Vařejková, V.: *Pohádkové Fimfárum Jana Wericha*. Brno: Masarykova univerzita, 1995, s. 36

V jazyce roviny vypravěčovy se B. Němcová drží spisovnosti, v dnešní době nám však její jazyk připadá knižní až zastaralý – čteně využívá přechodníků, zastaralé pádové vazby: *o dvou hodinách s půlnoci*, zastaralá slova (*opálit* místo dnešního *napálit*, *výminka* místo *záminka*), starý tvar zájmena *já: jáť*, fráze: *jaký škvor mu v mozku vrtá*, přirovnání: *jako pivoňka*. Z hlediska současné češtiny se nebrání prvkům běžně mluveným v promluvách postav: *všecko, čtyry, zejtra, klobúk*.

V následujícím odstavci z Chytré horákyňě si můžeme připomenout některé dobové výrazy i strukturu vět:

„*Věřím vám, ale poslechněte, co vám řeknu, pod tou výminkou, jestli se žádný nedoví, kdo vám tu radu dal. Zejtra okolo poledne vezměte sítě, vylezte na Skarman (vrch blíže Domažlic) a dělejte, jako byste chytal ryby. Můj muž půjde s několika pány v tu dobu okolo. Až vás uhlídají, budou se vás ptát, co tam děláte, vy jim odpovzte: Když mohou mítí hřebci hřebata, že mohou také na vrchu ryby růsti.*“⁴⁷

Werich mísí spisovnost se záměrnou nespisovností, která do děje vnáší autenticitu a mnohdy vytváří komickou situaci. Ve svých pohádkách propojuje postupy tradiční i moderní, čímž vyjádřil „*názor na problémy, které se vymykají určitému časovému období či literárnímu směru, neboť je snad od počátku bytí nese v sobě každý člověk a každá společnost*“⁴⁸, do starého syžetu vnáší aktualizovaný jazyk, který nám poodhaluje moderní dobu, v níž autor žije: „*od okresní soudní komory přes vyšší a vyšší až k Nejvyššímu soudu*“⁴⁹

Přímá řeč signalizuje, že jde o nepřipravené mluvené projevy – postavy mluví obecnou češtinou, což jim jen dodává na autenticitě:

„*Ustrojená – neustrojená, přiject – nepřiject, obutá – neobutá, dar – nedar, muži, táto, seš si jistej, žes to nepoplet?*“ „*Jo! Eště učesaná – neučesaná!*“⁵⁰

V pohádce můžeme pozorovat využití kontaktních výrazů:

„*Tak jakpak jsme dopadli, tatínku?*“⁵¹

Se snahou o autenticitu přímé řeči zřejmě souvisí i opakování slov: „*Nejvíc se vyplatí, když člověk člověku pomáhá, a to třetí ... to třetí ... že největším nepřítelem člověka je hloupost.*“⁵²

Přímá řeč, stejně jako řeč vypravěče, může mít i další funkce:

a) přirovnává: „*Bylo jí šestnáct a rozum měla jako starý Šalomoun.*“⁵³
„*Jako růže zrána,*“⁵⁴ *rozpovídal se rybář, jako pstruh v peřeji, ...*“⁵⁴

⁴⁷ Němcová, B.: Chytrá horákyňě, in: *Dobří lidé: Výbor z díla*. Praha: SNDK, 1950, s. 39

⁴⁸ Šmahelová, H.: *Návraty a proměny*. Praha: Albatros, 1989, s. 187

⁴⁹ Werich, J.: *Fimfárum*. Praha: Albatros, 1977, s. 11

⁵⁰ Tamtéž, s. 13

⁵¹ Tamtéž, s. 11

⁵² Tamtéž, s. 12

⁵³ Tamtéž, s. 11

⁵⁴ Tamtéž, s. 13

b) graduje děj: „Jednou se jedna z jejich nekonečných pří dostala od okresní soudní komory přes vyšší a vyšší až k nejvyššímu soudu, a nakonec se odvolali ke králi.“⁵⁵

Text v sobě obsahuje expresivní, nespisovná slova, ale objevuje se tu i zastaralý infinitiv končící na -i (míti) či slovo prkénko.

„Zcela v souladu s ústní tradicí pohádky volil jazyk neknižní, současný, děj aktualizovaný, vkládal do něj nové souvislosti a komentoval ho z hlediska vypravěče.“⁵⁶

⁵⁵ Werich, J.: *Fimfárum*. Praha: Albatros, 1977, s. 11

⁵⁶ Čenková, J. a kol.: *Vývoj literatury pro děti a mládež a její žánrové struktury*. Praha: Portál, 2006, s. 141

4. ROZUM A ŠTĚSTÍ

4.1 INSPIRACE LIDOVOU LÁTKOU K. J. ERBENA

Autorskou pohádku Rozum a Štěstí napsal Jan Werich podle stejnojmenné předlohy od K. J. Erbena, kterou řadíme mezi pohádky novelistické. Rozum a Štěstí jsou alegorickými postavami, vystupují jako postavy lidské, Werich je přímo charakterizuje. Zatímco Erben začíná pohádku úvodní formulí: „*Jednou se potkalo Štěstí s Rozumem na nějaké lávce.*“⁵⁷, Werich popisuje situaci, ve které se mají obě bytosti setkat: „*Přes potok, ve kterém bouřila a řvala kalná voda po noční průtrži, vedla lávka. Kláda, napolo ztrouchnivělá, kluzká a široká sotva na dvě dlaně.*“⁵⁸

Tématem je roztržka mezi Rozumem a Štěstím, prou se o to, který z nich je důležitější a potřebnější, a tudíž se má tomu druhému vyhnout. Jelikož však spor nevyřeší, rozhodnou se vyzkoušet svou potřebnost v praxi. Onen nápad dostane Štěstí, proto vybídne Rozum, aby vstoupil do chudého mladíka a časem se uvidí, zda mu to něco přinese. Werichův pasák, stejně jako Erbenův oráč si v tu chvíli uvědomí, že nechce celý život promarnit v chudobě na vesnici, vydává se tedy do světa, až přijde na zámek. Stane se zahradníkem a dozvídá se o princezně, která nemluví a již se už mnoho urozených pánů pokoušelo přimět k řeči. Mladík se pokouší princeznu uzdravit tím, že nemluví přímo na ni, nýbrž na fiktivního adresáta, kterým je u Erbena psík, u Wericha zrcadlo. Vytváří tak kontaktní situaci:

Erben: „*Ta dcera měla pěkného psíčka a měla jej velmi ráda, protože byl velmi čiperný: všemu porozuměl, co chtěla mít. Když Vaněk s králem a s těmi radami do jejího pokoje vstoupil, dělal, jako by té panny královské ani neviděl; než obrátil se k tomu psíčku a povídá: 'Slyšel jsem, psíčku, že jsi velmi čiperný, a jdu k tobě o radu...'“⁵⁹*

Werich: „*Mladý muž přistoupil k zrcadlu a pravil: 'Dobrý den, zrcadlo, přišel jsem tě poprosit o radu.'“⁶⁰*

Hádanka, kterou pak princezně nepřímou vyloží, je v obou pohádkách stejná: Mladík společně s řezbářem a krejčím pobývali v lese. „*'Tam řezbář z lípového kmene vyřezal krásnou pannu. Krejčí té panně ušil nádherné šaty. Já jsem ji pak naučil mluvit. Pak jsme se o ni hrozně pohádali.'“⁶¹* Na otázku, komu patří panna, zda řezbáři, krejčímu, či mladíkovi, odpoví princezna již první den – patří tomu, kdo ji naučil mluvit.

V původní verzi je tímto princezna vyléčena, král se o tom ihned dozví a jedná o odměně. Werichův Ludvík má však oproti Vaňkovi ztíženě

⁵⁷ Erben, K. J.: Rozum a Štěstí, in: *Pohádky*. Praha: Československý spisovatel, 1983, s. 127

⁵⁸ Werich, J.: *Fimfárum*. Praha: Albatros, 1968, s. 176

⁵⁹ Erben, K. J.: Rozum a Štěstí, in: *Pohádky*. Praha: Československý spisovatel, 1983, s. 127

⁶⁰ Werich, J.: *Fimfárum*. Praha: Albatros, 1968, s. 180

⁶¹ Tamtéž, s. 180

podmínky: pokud do tří dnů královskou dceru nepřiměje k řeči, přijde o hlavu. Přestože i v této verzi princezna promluví hned první den, Vaněk přichází i v den následující a opakuje otázku. Druhý den Ludvíkova pobytu u princezny učinil Werich „*karikující dominantou celého dějového segmentu. Hloupý, ale všemocný ministr vnitra civí do klíčové dírky, slyší princeznu mluvit, a přestože všechno podstatné si jdou oba mladí řešit do sousední ložnice, pochopí pan ministr přesně jen to, co ohrožuje jeho postavení. A už následuje křivé nařčení, popření evidentní pravdy, využití královy ješitnosti, osnování lživých obvinění, aktivita, která názorně potvrzuje pravdivost vypravěčova vysvětlení vlastností kamarily a byrokracie. Pohádkový děj zavede k drsným scénám uvěznění, doznání a popravy.*“⁶²

Teprve když princezna začne hovořit, jde mládenec tuto novinu ohlásit králi. V obou případech král odmítá splnit slib, totiž že provdá svou dceru za toho, kdo ji uzdraví. Nehodlá dát své jediné dítě chudákovi. V této chvíli se situace začíná vyvíjet dramaticky: mladík se nehodlá vzdát princezny, za což je zatčen a druhý den vezen na popravu. V této tragické scéně, kdy se už už blíží poprava, zasáhne Štěstí a situaci zvrátí:

Erben: „*Jakmile Štěstí do Vaňka vstoupilo, přelomil se katovi meč u samého jilce, jako by jej byl někdo přestříhl; a prvé nežli mu zase přinesli jiný, přijel z města na koni trubáč, jak by letěl, troubil vesele a točil bílou korouhvičkou, a za ním přijel pro Vaňka královský kočár.*“⁶³

Werich vytváří komickou situaci: „*...topůrko ruplo a čepel vyletěla obloukem k nebi. Letěla do ohromné výšky, jen to svištělo, jak rotovala, a teď se vracela dolů. Jakousi náhodou pan ministr vnitra neměl čas se uhnout a můžeme říci téměř s jistotou, že netrpěl. Ani neměl čas si všimnout, že jsou z něho dvě půlky.*“⁶⁴ Ani po druhém rozmachu nezůstal meč celý.

„*Potentáti s paničkami se rozebíhají, jednoho z nich zbytek meče připichuje ke koni zbrojnoše. Kůň se vzpíná a pužen bolestí se doslova katapultuje na lešení s popravčím špalkem. Lešení se propadá, se špalkem, s katem i s pacholky.*“⁶⁵

Tím však dramaticčnost děje nekončí, Štěstí spolu s Ludvíkem ujíždí na káře: „*Jí v patách houf orgánů na koních, a jak je ta kára rozeschlá, tu z ní spadne prkno, klanice, žebřina, přes ně padá kůň i s orgánem. Zacpávají uličku, další se nahrnou, a než se to rozmotá a vynadává, Luděk a Štěstí jsou bůhví kde... Teď je zrovna předjíždí jejich bývalé zadní kolo. Jede jak blesk a rovnou do mezka, na kterém sedí velebníček. Mezek to nevydržel, velebníčka shodil, a kdyby byl Štěstí nestrhl koně, málem velebníčka přejeli.*“⁶⁶

Mladík a princezna slaví svatbu, ale příběh končí opět tam, kde začal, u Rozumu a Štěstí:

⁶² Vařejková, V.: *Pohádkové Fimfárum Jana Wericha*. Brno: Masarykova univerzita, 1995, s. 41

⁶³ Erben, K. J.: *Rozum a Štěstí*, in: *Pohádky*. Praha: Československý spisovatel, 1983, s. 128

⁶⁴ Werich, J.: *Fimfárum*. Praha: Albatros, 1968, s. 184

⁶⁵ Tamtéž, s. 186

⁶⁶ Tamtéž, s. 186

Erben: „A když potom Vaněk a ta královská dcera spolu jeli od oddavek, nahodil se nějak tou cestou Rozum; a vida, že by se musil potkat se Štěstím, sklopil hlavu a utíkal stranou, jak by ho polil. A od té doby prý Rozum, kdykoli se má potkat se Štěstím, zdaleka se mu vyhýbá.“⁶⁷

Werich charakterizuje rozdílnost cesty Rozumu a Štěstí a upozorňuje na nadčasové negativní vlastnosti, které se často u lidí vyskytují: „A co ještě zbývá pro poučení? Snad si připomenout, že Rozum a Štěstí velmi zřídka se sejdou. Rozum má rád upravené cesty, ukazatele směru, přehledné křižovatky i rozcestí. Štěstí se rádo fláká cestou necestou. Když je unavené, usedne třeba na kravinec. Zato Nerozum a Neštěstí jsou nerozluční kumpáni.“⁶⁸

4.2 KOMPOZICE

Erbenova verze pohádky je na rozdíl od Werichovy úsporná. Jan Werich převzal celý námět a rozšiřuje jej, přidává popisy prostředí, charakteristiky postav, dialogy i vhodné komentáře vypravěče. Navíc pojal tuto látku i z politického hlediska, prostřednictvím alegorie odkazuje k procesům padesátých let – hrdina, který se dožaduje spravedlnosti, má být odsouzen k trestu smrti bez řádného soudu:

„Najednou bylo všude plno orgánů a jali Ludvíka a odvěkli do vězení. Co s ním všechno v noci prováděli, je těžko povídat. Ví se pouze, že k ránu, když mu do suchého hrdla nalili odvar z divných bylinek, že se mu v hlavě zatemnilo. Přikývl na všechno, co chtěli, podepsal, co mu pod ruku položili. Pak ho omyli, přičesali, naložili na popravčí káru a teď ho už vezou na popraviště.“⁶⁹

Není tedy divu, že se pohádka Rozum a Štěstí od Jana Wericha objevila za minulého režimu ve vydání je jednou, poté byla z obsahu Fimfára vyškrtuta.

Nejprve se vypráví o mladíkovi, teprve poté se děj přesouvá k osudu princezny. Aby se oba mohli setkat, je do příběhu vložen spojovací prvek. V pojetí Erbeny je oním přechodem zahrada, která přivádí na scénu princeznu:

„V nedlouhém čase zvelebil Vaněk zahradu tak, že král veliké z ní měl potěšení a často se v ní s paní královou a se svou jedinou dcerou procházel. Ta královská dcera...“⁷⁰

Werich přechází od mladíka k princezně ve stejném úseku jako Erben, místo zahrady však použil scénu jinou, s bývalým zahradníkem, jehož uštípaly vosy:

„Skoro každý stárnoucí mužský začne psát paměti, ale málokterý je dopíše. Ani mistr zahradník nebyl výjimka: uštípaly ho vosy, zrovna když byl

⁶⁷ Erben, K. J.: Rozum a Štěstí, in: *Pohádky*. Praha: Československý spisovatel, 1983, s. 129

⁶⁸ Werich, J.: *Fimfárum*. Praha: Albatros, 1968, s. 188

⁶⁹ Tamtéž, s. 183

⁷⁰ Erben, K. J.: Rozum a Štěstí, in: *Pohádky*. Praha: Československý spisovatel, 1983, s. 127

v polovině. Ale to sem nepatří. Vlastně patří! Ty vosy by ho nebyly uštípaly, kdyby se nebyly rojily, lačné po mase, kolem uťaté hlavy, kterou z rozkazu králova zavěsili mezi jiné, už vyschlé uťaté hlavy nad bránu královské zahrady. Čerstvá hlava patřila urozenému pánovi, který tři dny klečel před princeznou a prosil bez ustání, aby promluvila alespoň jedno slůvko. Princezna neřekla ani 'ň'.⁷¹

Vosy jsou v textu zmíněny ještě jednou, na konci vyprávění, kdy je Ludvík vezen na popravu. Tímto gestem autor poukazuje na to, jaké nesmyslné důvody stačilo vymyslet, aby byl člověk popraven:

„Královští heroldi celou noc bubnovali, lidi budili a nutili je vzít na vědomí dlouhou řadu odhalených spiknutí, která vedl podvodný zahradník. I vosy vycvičil, aby na jeho povel ubodaly, koho jim určil, sám se přiznal.“⁷²

Chronologický kompoziční postup v Erbenově pohádce převažuje, retrospektiva se objevuje v místě zmíněných přechodů, čtenářům vysvětluje, proč princezna nemluví:

„Ta královská dcera byla panna velmi krásná, ale od dvanáctého svého roku přestala mluvit, nikdo ani slova od ní neslyšel. Král velice se proto rmoutil a dal rozhlásit: kdo způsobí, aby zas mluvila, že bude jejím manželem. I hlásilo se mnoho mladých králů, knížat a jiných velkých pánů, jeden po druhém; ale jak přišli, tak zas odešli: žádnému se nepodařilo způsobit, aby promluvila.“⁷³

Retrospektivu užil Erben také na vysvětlenou, proč pro Vaňka na popraviště přijel královský kočár, líčí tedy situaci, která se stala souběžně v době, kdy se děj věnoval Vaňkovu zatčení.

Werich obě tyto retrospektivy do jinak časově posloupného textu přejímá, navíc objasňuje i důvod princezniny němoty:

„Lidé si utnutých hlav mnoho nevšímalí. Každý věděl, že král dal vyhlásit, že ten, kdo pohne jeho dceru, krásnou Zasu, k řeči, ten, kdo ji vyléčí z němoty, do které upadla v dětství po spalničkách, ten se stane jejím manželem a králem země. Kdo však do tří dnů neuspěje, ztrácí hlavu. Zatím neuspěl nikdo. Zatím to vypadalo na to, že král bude mít velkou sbírku urozených hlav.“⁷⁴

Poté, co Ludvík ujel z místa činu, směřuje nás vypravěč do zámku k Zasu a vysvětluje, co se odehrálo mezitím, jak princezna dlouho čekala, až si pro ni její milý přijde. I tady využívá postavu Rozumu, čímž se liší od původní Erbenovy verze. Poté, co se dala Zasu do pláče: „V takovém stavu ji zastihl pan Rozum, který, když byl předal Ludvíka-Ludka do rukou vlasatého pániska Štěstí, utíkal rovnou k Zasu, protože rozumně předpokládal, že tam ho bude nejvíc zapotřebí. Tož rovnou vstoupil Zasu do hlavy. Přestala plakat a začala

⁷¹ Werich, J.: *Fimfárum*. Praha: Albatros, 1968, s. 178

⁷² Tamtéž, s. 183

⁷³ Erben, K. J.: Rozum a Štěstí, in: *Pohádky*. Praha: Československý spisovatel, 1983, s. 127

⁷⁴ Werich, J.: *Fimfárum*. Praha: Albatros, 1968, s. 179

přemýšlet.“⁷⁵ Pak Zasu všechno vypověděla králi, urovnala všechny napáchané škody a naplánovala sňatek s Ludvíkem.

Werich využívá i klasický prvek kompozice pohádky – opakování. Tímto nevychází z Erbeny, ale z podobné pohádky od Boženy Němcové, která se nachází v Soupisu od V. Tilleho. Němcové hrdina jde třikrát za princeznu, než se král dozví, že skutečně promluvila. Werich tento postup přejímá, ale záhy jej „porušuje“ z pozice princezny:

„Mladík, ledva vešel, pozdravil zrcadlo, zeptal se, jak se mu vede, a pak zase prosil o radu. Znovu vyprávěl o té panně, kterou řezbář vyřezal, krejčí oblékl a on naučil mluvit. Nebyl ani v polovině, když se princezna ozvala: 'Už včera jsem ti řekla, že patří tomu, kdo ji naučil mluvit.' Odložila vyšívání, obrátila se k mladíkovi a povídá: 'Přestaň mluvit do zrcadla a pojd' si povídat se mnou!'“⁷⁶

Děj Erbenovy pohádky se vyznačuje neurčitostí času. Aby ukázal, jak děj plyne, využívá příslovce času:

„Jednou potkalo se Štěstí s Rozumem na nějaké lávce.“⁷⁷

„Nemnoho mu zahradník ukazoval, zato tím více chápal Vaněk. Brzy potom ani zahradníka neposlouchal...“⁷⁸

„V nedlouhém čase zvelebil Vaněk zahradu...“⁷⁹

Werich sice také nespecifikuje, v jaké době se pohybujeme, ale odhaluje alespoň denní dobu konání:

„Časně ráno vyšel a k večeru už se hlásil u královského zahradníka. Tomu se mladík zrovna hodil, včerejší průtrž pocuchala záhony a práce bylo plno.“⁸⁰

Víme také, v jakém časovém rozmezí se příběh odehrál od doby, kdy se Luděk objevil v princeznině pokoji, do jejich svatby. Stačí na to pouhé tři dny, které jsou plné zvratů – dramatickou situaci, během které se Luděk dostane z popravčího špalku až ke svatbě s princeznou, líčí Werich realisticky a poutavě, vnímá každý detail, popisuje chování lidí okolo popraviště.

4.3 POSTAVY

Titulními postavami pohádky jsou Rozum a Štěstí. Ony způsobí, že se děj rozvine. Erben nerozvádí charakteristiky těchto alegorických bytostí, vystačí si jen se jmény, které samy o sobě nesou vlastnosti postav. Pouze o Rozumu víme, že *„byl tehdy ještě nezkušený, nevěděl, kdo komu se má vyhýbat“⁸¹*, a také právě on přivede Vaňka do nešťastné situace. Werich se

⁷⁵ Tamtéž, s. 187

⁷⁶ Werich, J.: *Fimfárum*. Praha: Albatros, 1968, s. 181

⁷⁷ Erben, K. J.: Rozum a Štěstí, in: *Pohádky*. Praha: Československý spisovatel, 1983, s. 127

⁷⁸ Tamtéž, s. 127

⁷⁹ Tamtéž, s. 127

⁸⁰ Werich, J.: *Fimfárum*. Praha: Albatros, 1968, s. 178

⁸¹ Erben, K. J.: Rozum a Štěstí, in: *Pohádky*. Praha: Československý spisovatel, 1983, s. 127

oběma postavami zabývá, komicky vykresluje jejich lidský vzhled. Rozum je „postarší muž“, s hlavou „holou jak vejce“, „střízlivě oblečený, něco mezi turistou a funkcionářem.“⁸² Štěstí má naopak „vlasy až na ramena“ a „vypadal velmi mladá“⁸³, přirovnáván je k hippie.

Hrdinou příběhu je mladík, u Erbena selský synek Vaněk, jenž každý den oře na poli, u Wericha Luděk: „*pasák, docela hezký hoch, až na to, že měl na sobě umouněné hadry, byl bos a zablácený, jak ta prasata.*“⁸⁴ Mladík přebírá vlastnosti Rozumu, když ten mu vstoupí do hlavy. Začne přemýšlet, uvědomí si, co chce v životě dokázat, a sebevědomě si za svým cílem jde. Nebojí se vzdorovat králi ve jménu spravedlnosti.

O princezně se dozvídáme i její minulost. Erben prozrazuje, že byla velmi krásná, „*ale od dvanáctého svého roku přestala mluvit*“⁸⁵ Nevíme však důvod její nemoci, což tuto postavu zahaluje tajemstvím. Navíc neznáme ani princeznino jméno. Werich důvod princezniny nemluvnosti komicky a reálně odhaluje, mohou za ni spalničky, které prodělala v dětství. Nemluvit se ale nejspíš rozhodla ona sama: „*Ženská, která nechřadne, a roste do krásy, není němá z choroby. Taková ženská ví, proč nemluví.*“⁸⁶ Na zámku není jediný člověk, který by za řeč stál: „*S kým jsem si měla povídat, prosím tě. Ať řekneš co řekneš, nic se nezmění.*“⁸⁷

Werichova princezna se jmenuje Zasu.

Král má funkci loutky, která poslouchá královského radu (Erben) či ministra vnitra (Werich). Zasu vystihla jeho povahu: „*Tatínek, zlatej člověk jinak, jako král je kořen.*“⁸⁸ Jakmile mu ale Luděk oznámil, že princeznu vyléčil, že si ji vezme a že se stane králem, „*král ve vzteku upustil od mluvy spisovné*“⁸⁹ a častoval mladíka nadávkami. Jelikož ale není králem zlým, na konci zpytuje svědomí a nechá si od Zasu promluvit do duše. Erbenův král se v ničem nerozhodne sám. Nejprve učiní podle slov královského rady, aby byl Vaněk popraven, poté podle slov princezny, aby Vaněk získal titul knížete: Rada králi: „*Vaše královská Milost rač poručit, ať je ten zločinec mečem odpraven.*“ A král řekl: „*Ať je mečem odpraven!*“⁹⁰ Král k princezně: „*Máš pravdu, ať je knížetem!*“⁹¹

Královský rada u Erbena i ministr vnitra u Wericha mají v království úlohu hlavní, rozhodují za krále. Jen princezna tuto negativní postavu prokoukla, proto nejspíš ze vzdoru mlčí. V okamžiku, kdy ministr uslyší

⁸² Werich, J.: *Fimfárum*. Praha: Albatros, 1968, s. 176

⁸³ Tamtéž, s. 176

⁸⁴ Tamtéž, s. 177

⁸⁵ Erben, K. J.: Rozum a Štěstí, in: *Pohádky*. Praha: Československý spisovatel, 1983, s. 127

⁸⁶ Werich, J.: *Fimfárum*. Praha: Albatros, 1968, s. 179

⁸⁷ Tamtéž, s. 181

⁸⁸ Tamtéž, s. 181

⁸⁹ Tamtéž, s. 182

⁹⁰ Erben, K. J.: Rozum a Štěstí, in: *Pohádky*. Praha: Československý spisovatel, 1983, s. 128

⁹¹ Tamtéž, s. 128

princeznu promluvit, už promýšlí plány proti mladíkovi. Werich ministra charakterizuje takto: „*Tohle se nelíbilo páně králově kamarile. Kamarila, to je cizí výraz pro pány, kteří se hemžají kolem vladařů, kývají ke všemu hlavami, ale myslí si svoje. Zařizují všechno tak, aby to klapalo v první řadě jim.*“⁹²

Erben své plošné postavy typizuje: Vaněk se stane chytrým a sebevědomým, princezna je krásná, král se jeví jako slaboch, rada rozhoduje za krále ve svůj prospěch. Využito je charakteristiky přímé vnější: „*Ta královská dcera byla panna velmi krásná*“⁹³ i přímé vnitřní: „*Jakmile oráč ucítil, že má v hlavě rozum, začal rozumovat.*“⁹⁴ Nepřímo je popsána povaha rady: „*Pochopové, svažte ho' volal ten rada; 'kdo praví, že něco král musí, uráží Milost královskou a je hoden smrti.*“⁹⁵

Werich přebírá od Erbena typické vlastnosti postav, ovšem navíc je polidšťuje a ony ožívají. Charakterizuje je na základě jejich chování, které je nadčasové. O jejich povahách se dovídáme z přímých charakteristik i nepřímých (podle jejich promluv a gest): „*'...ty votlemenej hajzlíku, ty kádře nuzácká, ušpiněná! Ty a moje jediná Zasu? Ty a král? Zavřít tě dám, hlavu ti utnu, soudit tě budem!*“⁹⁶, z vnějších popisů i vnitřních: „*Princezna Zasu, jak u zamilovaných bývá, čekala na Ludvíka velice rozdychtěně. Čas se jí vlekl, minuta po minutě, a Ludvík nikde. Nejdřív ji popadla zlost; to ženské dělají rády, když se milenec opozdí. Pak na ni přišla starost; to je normální postup ženského údělu. A dala se do pláče. Z lásky, ze zklamání i ze strachu. Hlavně ze strachu o Ludvíka.*“⁹⁷

Přestože špatná povaha kamarily vládne lidu, přece jen jsme v pohádce, kde dobro zvítězí – kamarila je zásahem Štěstí odstraněna a vše dobře dopadne.

4.4 PROSTŘEDÍ

Prostředí v Erbenově verzi je charakterizováno velmi obecně, úsporně a stručně. Jelikož je pohádka kratšího rozsahu, nesetkáme se v ní s detailnějším popisem místa. Prostředí vnímáme pouze prostřednictvím jednoho slova či sousloví. Štěstí s Rozumem se střetli na nějaké lávce a zahlédli mladíka pracujícího na poli. Vaněk se vyučil v královské zahradě, ve které se procházel král s rodinou a která je spojovacím prvkem mezi osudy Vaňka a princezny. Poté se Vaněk dostává do princeznina pokoje, než je odveden na popraviště.

⁹² Werich, J.: *Fimfárum*. Praha: Albatros, 1968, s. 180

⁹³ Erben, K. J.: Rozum a Štěstí, in: *Pohádky*. Praha: Československý spisovatel, 1983, s. 127

⁹⁴ Tamtéž, s. 127

⁹⁵ Tamtéž, s. 128

⁹⁶ Werich, J.: *Fimfárum*. Praha: Albatros, 1968, s. 182

⁹⁷ Tamtéž, s. 187

Werich pojímá prostředí jinak – nejen že popisuje, kde se děj odehrává, ale přímo jej uvádí na scénu, k čemuž si většinou vystačí jen se stručnou charakteristikou prostředí. Detailněji se věnuje popisu prostředí hned v úvodu pohádky: je po dešti a scéna s Rozumem a Štěstím je vylíčena na kluzké kládě. Werich si pohrává s detaily – když nastává situace, kdy se setkáváme s hrdinou, neopomene se zmínit, že pasák i jeho prasata jsou zabláceni. A ještě do třetice je zmíněno deštivé počasí – královský zahradník zrovna potřeboval pomocníka, neboť „*včerejší průtrž pocuchala záhony a práce bylo plno.*“⁹⁸ Před tím, než Luděk začal mluvit na princeznu, prohlížel si její pokoj: „*Na zdi naproti oknu bylo krásné zrcadlo, které skláři až z Murana poslali jí darem. Bylo v něm vidět okno i princeznu, kus modré oblohy a koruny zelených stromů venku za oknem.*“⁹⁹ V ukázce se vyskytuje fiktivní zeměpisný název („skláři z Murana“).

Ve většině situací je prostředí podřízeno rychlému tempu děje, který je dramatinován poté, co se Luděk svěřil králi se svými plány (sňatek s princeznou a královská koruna). Ani v tom nejnapínavějším okamžiku se však popisu nevyhýbá: „*Kára drkotala po kočičích hlavách ulic lemovaných davy obyvatel. a „Už ho vedou po schodech ke špalku.*“¹⁰⁰

Ani Erbenova, ani Werichova pohádka nejsou místně zařazeny.

4.5 VYPRAVĚČ A JAZYK

Vypravěčský styl a jazyk K. J. Erbena jsou „*uměleckou stylizací charakteristických znaků lidového podání a mluvy.*“¹⁰¹ Převažují krátké, jasné, stručné a výstižné věty. Četně využívá dialogů, přímých řečí. Oslovení a otázky oživují vyprávění:

„*'Tatíku!' povídá, 'nelíbí se mi to sedlačení; budu se raději učit zahradníkem.'* Tatík řekl: *'Což jsi se, Vaňku, pominul s rozumem?'*“¹⁰²

Erben jako vypravěč se vyjadřuje prostě, názorně, objektivně. Přitom využívá i dramatickosti situace – Vaňkovi je nejprve nabídnuta odměna, poté je svázán a má být popraven:

„*Ale Vaněk nechtěl o žádné jiné odměně slyšet a řekl: 'Král bez výminky slíbil: kdo způsobí, aby jeho dcera zas mluvila, že bude jejím manželem. Královské slovo zákon; a chce-li král, aby jiní zákonů jeho šetřili, musí je sám napřed zachovávat. A proto mi král musí svou dceru dát.'* 'Pochopové, svažte ho!' volal ten rada.“¹⁰³

⁹⁸ Werich, J.: *Fimfárum*. Praha: Albatros, 1968, s. 178

⁹⁹ Tamtéž, s. 180

¹⁰⁰ Tamtéž, s. 183

¹⁰¹ Šmahelová, H.: *Návraty a proměny*. Praha: Albatros, 1989, s. 109

¹⁰² Erben, K. J.: Rozum a Štěstí, in: *Pohádky*. Praha: Československý spisovatel, 1983, s. 127

¹⁰³ Tamtéž, s. 128

Nejen jazyk vypravěče, ale i přímé řeči postav jsou spisovné, a to bez výjimky. Text odráží jazykovou situaci doby svého vzniku, např. slovo *všecko* je dnes chápáno jako nespisovné. V textu se navíc podle dnešního jazykového vnímání vyskytují knižní či zastaralé výrazy: *tehdaž*, *odpovědít*, *odpraven* (popraven), *výminka* (výjimka), *šetřit zákonů* ve smyslu dbát zákonů, *pochopové* – dnes bychom asi užili slova strážce. Také dobová struktura věty se občas neshoduje se současným územ: *nejsi ty lepší mne, kde se koli potkáme*.

Erbenův vypravěč je nadosobní, zcela objektivní, nevstupuje do děje.

Zato Werichův vypravěč do děje vstupuje, kdykoli je to možné. Stejně jako v pohádce *Královna Koloběžka První* si neodpustí subjektivní autorské komentáře ani komické glosy. V *Rozumu a Štěstí* však ještě více využívá satiry a ironie, některé scény dovádí až k absurdnosti:

*„Královští heroldi celou noc bubnovali, lidi budili a nutili je vzít na vědomí dlouhou řadu odhalených spiknutí, která vedl podvodný zahradník. I vosy vycvičil, aby na jeho povel ubodaly, koho jim určil, sám se přiznal.“*¹⁰⁴

Na čtenáře jistě zapůsobí komická scéna, kdy ministr sleduje klíčovou dírkou situaci v princeznině pokoji. Vypravěč tak dává tušit negativní rysy ministrovu povahy:

*„Ministr vnitra, který se díval klíčovou dírkou, už tohle neslyšel, jen viděl, že princezna s mladíkem vešli do ložnice a zavřeli dveře, a zaslechl, že otočili klíčem. Protože byl zvyklý podezírat a pozorovat, všiml si, že princezna měla na levé noze punčochu, na které utíkalo oko. Dlouho mu bylo sedět u klíčové dírky, už mu oko opuchlo od průvanu, než uslyšel cvaknout zámek u ložnice.“*¹⁰⁵

Ve Werichově pohádce nacházíme i prvky černého humoru:

*„Aby se v království něco dělo, král nařídil slavný pohřeb pro uštípaného mistra a celostátní tažení proti vosám. Pasák prasat, nyní hlavní mistr zahradnický, vyzdobil poslední cestu svého učitele květinami tak nádherně, že mnoho účastníků pohřebního obřadu nebožtíkovi závidělo a málem si přáli být na jeho místě. Král byl unešen.“*¹⁰⁶

V pohádce se objevují prvky dnešní civilizace, které tím, že jsou vloženy do pohádkového světa, vytváří humorné prostředí:

*„Jak čas plynul, mistr zahradnický si všiml, že mladík rychle chápe, že se chová na učedníka až podezřele vyučeně. Uměl myslet samostatně, měl vlastní nápady, až to dospělo tak daleko, že mu dal výuční list, povýšil ho na hlavního zahradníka, všechno mu svěřil a začal psát paměti.“*¹⁰⁷

¹⁰⁴ Werich, J.: *Fimfárum*. Praha: Albatros, 1968, s. 184

¹⁰⁵ Tamtéž, s. 181

¹⁰⁶ Tamtéž, s. 179

¹⁰⁷ Tamtéž, s. 178

Král nového zahradníka „jmenoval do několika komisí pro státní rezervace a veřejné parky.“¹⁰⁸

Se specifickou rolí vypravěče také souvisí to, že:

- a) sleduje myšlenky postav, jejich vnitřní pohnutky a pocity:
„Nesmí na princeznu mluvit. Ženská, která nechradne, a roste do krásy, není němá z choroby. Taková ženská ví, proč nemluví. Mezi jiným asi proto, že když se ze všech stran do člověka cpe jedno a totéž – třeba: řekni něco, no, řekni, proč neřekneš, pověz, proč nemluvíš, řekni á, řekni bé, řekni, řekni, řekni...“¹⁰⁹
- b) přirovnává: Rozum je vylíčen jako „holohlavý, postarší muž, strážlivě oblečený, něco mezi turistou a funkcionářem“¹¹⁰
- c) komentuje z osobní pozice některá nezměnitelná fakta, například se zmiňuje o uťatých hlavách vyschlých i jedné ještě čerstvé:
„Čerstvá hlava patřila jednomu urozenému pánovi...Přišel tudíž o hlavu ten šlechtic; o hlavu nikoliv nejchytřejší, soudě podle výrazu tváře.“¹¹¹
- d) má i roli informátora, vysvětluje některé termíny, a to ne obecnou definicí, ale opět svým vlastním individuálním expresivním pojetím:
„Pak mívají vladaři ještě k ruce byrokracii; ta je rozsáhlejší než kamarila, na pohled méně významná, ve skutečnosti však neporazitelná, protože nevyplenitelná.“¹¹²
- e) neopomíjí čtenáře, ví o něm a komunikuje s ním: „Nebudu vás už zdržovat vyprávěním o tom, jak přijel Luděk-Ludvík do paláce, jak se velebníček hodil pro svatební obřad. To vás přece muselo napadnout...“¹¹³
- f) nakonec vytváří se čtenáři fiktivní dialog – příběh již sice skončil, ale Werich se neodmlčuje, má poslední slovo:
„Ze to trvalo celé generace? To proto, že jest přírodní zákon, podle kterého vykácený les dorůstá přibližně o sto let déle, než trvá kácení. A co ještě zbývá pro poučení? Snad si připomenout, že Rozum a Štěstí velmi zřídka se sejdou. Rozum má rád upravené cesty, ukazatele směru, přehledné křižovatky i rozcestí. Štěstí se rádo fláká cestou necestou. Když je unavené, usedne třeba na kravinec. Zato Nerozum a Neštěstí jsou nerozluční kumpáni.“¹¹⁴

Werich využívá spisovných tvarů slov, avšak v promluvách postav se objevují i slova z obecné češtiny – naznačuje tím běžnou, předem

¹⁰⁸ Tamtéž, s. 179

¹⁰⁹ Werich, J.: *Fimfárum*. Praha: Albatros, 1968, s. 179

¹¹⁰ Tamtéž, s. 176

¹¹¹ Tamtéž, s. 178

¹¹² Tamtéž, s. 180

¹¹³ Tamtéž, s. 187

¹¹⁴ Tamtéž, s. 188

nepřipravenou řeč současníků. Podobně jako u Královny Koloběžky První se i zde setkáváme se snahou o maximální autenticitu promluv postav: „*Proč si ta holka převlíkla punčochy? lámal si hlavu.*“¹¹⁵

Do přímých řečí vkládá kontaktní výrazy: „*S kým jsem si měla povídat, prosím tě.*“¹¹⁶

Využívá frazémy: *neřekla ani „ň“*, *řeknu mu to po lžičkách*, opakuje: „*Dívali se a dívali, a díval se i ministr vnitra klíčovou dírkou.*“¹¹⁷, nedokončuje některé věty: „*Slíbil, nebo neslíbil...?*“ *Slíbil, ale...*“¹¹⁸

Pokud se král odchýlí od své běžné mluvy, vypravěč to okomentuje: „*Král ve vzteku upustil od mluvy spisovné.*“¹¹⁹

Slovní zásoba je pestrá, najdeme tu výrazy knižní až zastaralé: *vašnosta, ochoreť, dlouho mu bylo seděti* odborné: *kamarila, byrokracie, emigrace*, ale i expresivní: *uhněte, šťouchnu, hulákat, vás lidi baštěj, hemzají se, vykuk, hele.*

¹¹⁵ Werich, J.: *Fimfárum*. Praha: Albatros, 1968, s. 181

¹¹⁶ Tamtéž, s. 181

¹¹⁷ Tamtéž, s. 181

¹¹⁸ Tamtéž, s. 183

¹¹⁹ Tamtéž, s. 182

5. O RYBÁŘI A JEHO ŽENĚ

5.1 WERICHOVA ALUZE NA PUŠKINOVU POHÁDKU

Původní verze, ze které Jan Werich čerpal, nese název Pohádka o rybáři a rybce. Obě pohádky začínají vstupní formulí:

Puškin: „*Žili spolu, žili dědek s bábou...*“¹²⁰

Werich: „*To byl totiž rybář a ten měl ženu...*“¹²¹

Chudý rybář chytí v moři zlatou rybu, která dobráka prosí, aby ji hodil zpátky. Slibuje mu za to odměnu. Rybář je však dobrého srdce, rybce vyhoví a o odměnu si neřekne. Avšak jeho ženě se nelíbí, že se rybář tak snadno zřekl odměny. Posílá ho zpět k moři, aby rybka splnila svůj slib. Rybka rybáři vyhoví, ale rybářka chce stále víc a víc. Čím víc má, tím méně je spokojená. Rybář dělá své ženě posluhu, on sám nic nechce, ale neustále běhá za rybkou s prosbami, po nedlouhé době s příkazy od rybářky.

Přání rybářky se u Puškina i Wericha liší, u obou je však evidentní rybářčino přání po rozmnožení majetku a vlastním společenském vzestupu. Přeje si mít stále větší titul či funkci, s čímž souvisí i změna jejího obydlí a oblečení k lepšímu.

Rybářku u Puškina, jakmile zjistí, že má možnost si něco přát, nejprve spontánně napadnou nové necky. V době, kdy jde rybář její přání splnit, si uvědomí, že to je zbytečné. Vynadá muži, proč žádal zrovna o necky. Žena si vymyslí, že chce chalupu. Mezitím, co jde rybář k moři, jí dojde, že nemusí být pouhou sprostou chalupnicí, urozená šlechtična jí přijde více vhod. Od této chvíle se její nároky nevybíravě stupňují. Po týdnu, kdy žena žije v panském domě, se jí urodí v hlavě nový nápad – carevna je výše než šlechtična, proto opět posílá svého muže, který se bez odmlouvání nechal ponížit na sluhu své ženy, za rybkou. Po dvou dalších týdnech strávených v přepychovém paláci zatouží rybářka stát se mořskou královnou, aby mohla poroučet i zlaté rybce.

Werichův rybář se ženou bydlí v láhvi od octa. Když rybář chytí zlatou rybkou, která je prý zakletým princem, pustí ji do vody, neboť si pomyslí, že by stejně nebyla dobrá. Rybářka je však podle Werichových slov „praktická“ a zatouží po lepším příbytku. Přeje si chalupu. Libuje si v ní, ale po čtrnácti dnech zatouží po vile. I tu dostane, je však stále víc majetkuchtivá.

„*Ráno se žena probudí. Muž ještě spí. Koukne z okna a vidí krajinu sluníčkem zahřátou, v dálce hory. Ale nevidí oblaka a neslyší sýkorky, vidí jen majetek a slyší zvonit zlato.*“¹²²

¹²⁰ Puškin, A. S.: Pohádka o rybáři a rybce, in: *Pohádky*. Praha: Albatros, 1981, s. 59

¹²¹ Werich, J.: *Fimfárum*. Praha: Albatros, 1977, s. 31

¹²² Tamtéž, s. 33

Žena chce být „králem nad celou zemí“. Splní se jí to, ale žena je nespokojená, chce být císařem, poté papežem a nakonec si přeje, aby z ní byl „pánbu“.

Zlatá rybka plní přání rybářovy ženy jedno za druhým, jakmile se však ženino přání vystupňuje do nesplnitelných mezí, jakmile rybka vidí, že žena chce být nad veškerým životem, nejen nad lidmi, ale i nad přírodou, nechá rybářku spadnout z vrcholu až na tvrdou zem. Rybářka je opět tam, kde byla, a nemá o jedinou věc navíc, než co vlastnila na počátku:

Puškin: „*Dlouho čekal dědek na odpověď/ čekal marně. Vypravil se domů./ A tam – chajda, nízká lepenice/ na prahu zas rozcuchaná bába/ a před bábou zas rozbité necky.*“¹²³

Werichův rybář: „*Moje žena chce vládnout sluncem a měsícem a atom chce rozebrat. Chce být jako pámbu!*“ *‘Jdi domů,‘ povídá ryba, ‘najdeš ji v láhvi od octa.’ A tam ji našel, v kyselém smradu, rozcuchanou, mastnou, se špinavým krkem a okousanými nehty.*“ Zakončuje závěrečnou formulí: „*A tam žijou oba dodnes.*“¹²⁴

5.2 KOMPOZICE

Rozdíl mezi oběma pohádkami je patrný již v samotném názvu. Werich částečně cituje Puškinův titul Pohádka o rybáři a rybce, místo rybky zdůraznil rybářovu ženu. „*Ve změněném názvu je jakoby posílen realistický prvek, jako kdyby šlo Werichovi více o lidi než o kouzla.*“¹²⁵

Puškinova pohádka je stručnější, psána veršovou formou. Tradiční princip klasické pohádky je dán opakováním formule „Jde dědoušek jde...“ pokaždé, když má bába nové přání, a formule „dědek šel“ při návratu starce domů.

Werich přebírá z ruské původní verze „*základní rozvržení tradičních pohádkových postav, ustálené pohádkové postupy a motivy.*“¹²⁶

Vyprávění však rozvíjí a rozšiřuje, „*vytváří nové a nové příklady lidské touhy po bohatství a moci.*“¹²⁷, živě popisuje situaci v novém prostředí:

„*A z vily se stal zámek. Plno věží a věžiček a všude vojsko a zlato a ocel a meče a erby a dvořani a nevolníci a hudba a smích a ticho a pláč dole ve věžích. Ale tam rybář nepřišel. On vešel do veliké síně, kde bylo plno dvořanů. Vévodové a knížata, arcibiskupové a preláti, magnáti, grófové a lokajové, vojáci a generálové, hlupáci a arcihlupáci, ale to pod řády a řetězy nebylo k poznání. Všichni se hluboce klaněli, protože neměli páteř. Tu jim vyndal krejčí, aby jim lépe seděly obleky. A nad nimi nahoře, na trůně*“

¹²³ Puškin, A. S.: Pohádka o rybáři a rybce, in: *Pohádky*. Praha: Albatros, 1981, s. 68

¹²⁴ Werich, J.: *Fimfárum*. Praha: Albatros, 1977, s. 37

¹²⁵ Urbanová, S.: *Meandry a metamorfózy dětské literatury*. Olomouc: Votobia, 2003, s. 195

¹²⁶ Tamtéž, s. 194

¹²⁷ Tamtéž, s. 195

mili vysokém z ryzího zlata, seděla jeho žena, na hlavě diamantovou korunu a v ruce žezlo. Po stranách stály dvorní dámy, každá o hlavu menší než ta prvá, od největší po nejmenší, a tupě se usmívaly.“¹²⁸

Puškin také detailně popíše, co všechno se změnilo, když dědoušek přijde domů, ale neuvádí situaci do takové absurdity jako Werich:

„Dědek šel. Vrátil se domů, vidí – na nádvoří stojí skvostný palác/ v paláci se bába roztahuje/ jak cařice u tabule trůní/ bojaři a knížata jí slouží/ vína zámořská jí nalévají/ bába pije, cpe se marcipánem./ Kolem stojí nasupené stráže/ nabroušené halapartny v pěsti.“¹²⁹

Werich, přestože prozaik, se nevyhýbá ani zveršovaným zvolacím formulím:

„Zlatá rybo, slyš má slova/ vylez z vody, zjev se znova./ Mám ženu zlou jak šídlo/ a pálí ji dobré bydlo.“¹³⁰

Puškin využívá nejprve vypravěče, jehož formule se neustále opakují, pak teprve použije přímé řeči k tomu, aby rybář zavolal rybkou:

„Jde dědoušek, jde k modrému moři/ dívá se na moře rozčeřené/ zlatou rybkou k břehu přivolává./ Připlavala k břehu zlatá rybka/ 'Co si žádáš, starče,' zeptala se?/ Dědek uctivě se rybce klaní:/ 'Nehněvej se, rybko, vzácná paní...’“¹³¹

Děj Werichovy pohádky je dynamicky vystupňovaný, gradace je převzatá z předlohy. Autor neukazuje chudobu svých postav tradičním způsobem jako Puškin, rybář se svou ženou nebydlí v chalupě, ale v láhvi od octa. Tímto způsobem naznačuje kyselost prostředí. Po prvním rybářčině přání bylo jejich obydlí vyměněno za chalupu. Nerad šel rybář prosit rybu, ale nechtělo se mu hádat se s ženou. Nakonec byl s novým domovem spokojený a na nějakou dobu se utěšila i rybářka. V tuto chvíli mohl muž zastavit ženin sled přání, stále ještě nad ním manželka neměla žádnou faktickou moc. Jenže rybář, ač s těžkým srdcem, poslouchal, chtěl mít doma klid. Když už i rybář cítí, že žena přehání, začíná se bránit, ale rybářka – nyní král – mu hrozí smrtí. Náhle už rybáři nic jiného nezbyvá, stává se z něj poddaný své vlastní ženy. *„Touha po bohatství jde ruku v ruce s touhou po moci a vede ke vzdalování rybářky a rybáře od sebe, od ostatních lidí, od lidských možností.*“¹³²

Vstupní i závěrečné formule dávají tušit bezčasovou věčnost pohádky jak u Wericha, tak u Puškina. Víme ale, v jakém časovém rozmezí se celý děj odehrává. V Puškinově verzi má rybářka během jednoho dne tři přání – třikrát tedy jde dědek za rybkou a prosí o necky, chalupu a vilu. Po dvou týdnech se

¹²⁸ Werich, J.: *Fimfárum*. Praha: Albatros, 1977, s. 33

¹²⁹ Puškin, A. S.: Pohádka o rybáři a rybce, in: *Pohádky*. Praha: Albatros, 1981, s. 65

¹³⁰ Werich, J.: *Fimfárum*. Praha: Albatros, 1977, s. 31

¹³¹ Puškin, A. S.: Pohádka o rybáři a rybce, in: *Pohádky*. Praha: Albatros, 1981, s. 60

¹³² Urbanová, S.: *Meandry a metamorfózy dětské literatury*. Olomouc: Votobia, 2003, s. 197

ze šlechtičny stává „cařice“, po dalších dvou týdnech se jí zachtělo být mořskou královnou a místo toho se stala opět obyčejnou bábou. Také víme, že spolu manželé žili třiatřicet let.

Z Werichovy verze se dozvídáme i takový údaj, že v den rybářova úlovku zlaté rybky bylo úterý. Rybářka je zpočátku skromnější než v Puškinově předloze. S novou chalupou namísto láhve od octa si vystačí na čtrnáct dní. Dostala tedy vilu a už vidí neomezenost svých přání. Již druhý den se stává králem, císařem i papežem. Nastal večer a další den ráno touží žena po titulu boha. Dostane zpět láhev od octa. Werich vypráví příběh v rámci dne, čtenář ví, zda je ráno či večer:

*„A sestoupila z trůnu za zpěvu aleluja a šli na večeri. Když byli pojedli každý po hovězím holoubátku, přikryli se andělskými křídly a usnuli. Muž spal, jako kdyby ho do vody hodil. Vždyť se také nalítal za ten boží den. Ale žena nemohla spát. Převalovala se na posteli jako sousto trávy ve volské tlamě. A ne a ne usnout. Už začalo svítat. A jak tak kouká z okna, vidí, že se slunko vyhouplo nad obzor.“*¹³³

Werich od svého předchůdce přebírá časové údaje:

Puškin: *„Minul jeden týden, minul druhý, bába začala jančit ještě víc.“*¹³⁴

Werich: *„Asi za čtrnáct dní začala žena fňukat.“*¹³⁵

Motivy Puškinova příběhu na sebe časově navazují, stejně tak i Werich uplatňuje kompoziční postup chronologický, navíc je příběh gradován: žena má chalupu, vilu, zámek, tvrz a hrad a palác „v jednom“, chrám s paláci a zahradami, nakonec opět jen svou původní láhev od octa.

5.3 POSTAVY

Veškeré postavy Werich přebírá i s jejich typickými znaky. Lidské postavy máme jen dvě, rybáře a rybářku. Bytost, která manželům na nějaký čas změní život, je postava zvířecí s nadpřirozenými schopnostmi – zlatá rybka plní přání.

Postavy lidové pohádky jsou charakterizovány klasickým způsobem – rozlišíme postavu dobrou (rybář) a zlou (rybářka). Oba jsou již „staříci“, vypravěč je nazývá dědkem a bábou a také víme, že spolu žijí již třiatřicet let. Postavy jsou v kontrastu, stařeček je poctivý, má dobré srdce, stačí mu to, co má a víc nepotřebuje. Bába rybce nechce nic věnovat zadarmo, za život se platí. Neustále na něco či někoho nadává a je se vším nespokojená, přestože má vše, po čem její srdce zatouží. Povahu rybáře máme vykreslenou nepřímo: *„Vhodil zlatou rybku zpátky do vln/ rozloučil se s ní laskavým slovem:/ 'Pluj*

¹³³ Werich, J.: *Fimfárum*. Praha: Albatros, 1977, s. 36

¹³⁴ Puškin, A. S.: Pohádka o rybáři a rybce, in: *Pohádky*. Praha: Albatros, 1981, s. 64

¹³⁵ Werich, J.: *Fimfárum*. Praha: Albatros, 1977, s. 32

si rybko, pluj si spánembohem/ já nežádám žádné výkupné./ Pluj si, rybko, pluj si v modré vodě/ proháněj se šťastně na svobodě. “¹³⁶

I rybářčina vnitřní charakteristika je nám známa nepřímo, přes její vlastní slova: „*Bába začala nadávat a křičet:/ 'Ty hňupe, ty hlavo zabeďněná! On má strach říct rybě o výkupné! Mohl sis vyprosit aspoň necky/ naše už se málem rozpadly' ...Dědek šel. Vrátil se domů, vidí – před chalupou stojí nové necky/ ale bába křičí ještě víc:/ 'Ty hňupe, ty hlavo zabeďněná! On si trulant vyprosí jen necky! Jakýpak je z necek užitek?/ Běž, nemešlo, ještě jednou k rybě/ pokloň se a popros o chalupu.*”¹³⁷

Pokaždé, když se dědek vrátí od ryby, bába hartusí. I přesto, že by mohla být spokojená s vyplněním úkolu: *Dědek řek: 'Buď zdráva, vzácná paní jasná/ ted' konečně jsi snad spokojená, šťastná/ tvá dušička klidná je.'* *Bába okřikla ho, zle se koukla, houkla/ poslala ho sloužit do stáje.* “¹³⁸

Když nastane chvíle, že má bába přehnané požadavky, dědek se začne bránit vyplnění jejího příkazu: *Dědek prosil, za hlavu se chyťal:/ 'Blázníš stará, najedla ses blínu?/ Mluvíš sprostně, neznáš způsoby/ v celém carství všem budeš jen k smíchu.'* *Bába, jak když do ní vjede běs/ dupla, dala muži jednu přes./ 'Odkdy se smí škuban jako ty/ hádat s urozenou šlechtičnou?/ Hajdy k moři – nebo na mou čest/ dám tě vyprovodit biřici.*”¹³⁹

Z vnitřní přímé charakteristiky se o rybáře dozvíme pouze to, že byla pyšná. Z popisu vnějšího se pak dozvídáme na počátku pohádky: „*Bába sedávala u přeslice/ dědek lovil do nevůdku ryby.*”¹⁴⁰ i ve stupňujícím se ději: „*... na schodem se promenuje bába/ v kacabajce z drahé soboliny/ na hlavě má brokátový čepec/ kolem krku šňůru těžkých perel/ ruce plné zlatých prstenů/ na nohou botičky z kordovánu.*”¹⁴¹ i na konci: „*... na prahu zas rozcuchaná bába...*”¹⁴²

O rybce se z textu přímo dovídáme, že je malou zlatou rybkou s lidským hlasem. Plní přání, čímž nevykonává dobré skutky, ale na konci vše, co rybáře přikouzila, bere zpět, a vrací tak situaci na začátek. Vedlejšími postavami jsou sloužící – sluhové u šlechtičny, u carevny pak bojaři, knížata a strážé:

„*... v paláci se bába roztahuje/ jak cařice u tabule trůní/ bojaři a knížata jí slouží/ vína zámořská jí nalévají/bába pije, cpe se marcipánem./ Kolem stojí nasupené strážé/ nabroušené halapartny v pěsti.*”¹⁴³

¹³⁶ Puškin, A. S.: Pohádka o rybáři a rybce, in: *Pohádky*. Praha: Albatros, 1981, s. 59

¹³⁷ Puškin, A. S.: Pohádka o rybáři a rybce, in: *Pohádky*. Praha: Albatros, 1981, s. 61

¹³⁸ Tamtéž, s. 64

¹³⁹ Tamtéž, s. 64

¹⁴⁰ Tamtéž, s. 59

¹⁴¹ Tamtéž, s. 63

¹⁴² Tamtéž, s. 68

¹⁴³ Tamtéž, s. 65

Typologie postav u Werichovy autorské pohádky je složitější, postupně se rozvíjí. Stupňování je příznačné pro rybářku – na počátku je chudou ženou, která nemá nic. Jakmile má možnost, aby se jim ryba odvděčila za navrácený život, využívá toho. Rybě nepřijde zvláštní, že si rybářka žádá odměnu, a dokonce ne jednu, toleruje ženiny touhy a plní jí je, dokud to je možné. „*Pokoušení stoupá, hranice mezi smysluplnou touhou a absurdní metou, možným a nemožným přestávají existovat. Sílí absurdita přání, zrychlují se výjevy moci, servilita služebnictva, ženina pýcha, která předchází pád.*“¹⁴⁴

Žena na počátku není vylíčena jako zlá bytost, ale čím víc má a čím víc chce, tím je protivnější a panovačnější, tím více rozkazuje. Rybář ji přímo charakterizuje jako zlou: „*Mám ženu zlou jak šídlo a pálí ji dobré bydlo.*“¹⁴⁵, vypravěč jako praktickou a čtenář si může vybrat i podle charakteristik nepřímých, ke kterému názoru se přikloní:

„*Nic nemáme, katí se žena a žene se po schodech z trůnu, šlápne si na vlečku a plác! Leží na parketách. A zatímco dvořané omdlévají a jiní pomáhají, katí se žena: 'A hned se seber a zpátky k rybě, že chci být císařem.'*“¹⁴⁶

Rybářčin vzhled a oděv je popsán několikrát, je tím ukázán stále větší přepych:

- a) Popis rybářky jako císaře: „*A uprostřed byl trůn z platiny dvě mile vysoký, a tam nahoře seděla rybářka a na hlavě korunu z uranu, žezlo z rádia a říšské jablko zlatá reneta.*“¹⁴⁷
- b) Popis rybářky jako papeže: „*A v nejkrásnějším paláci na vysokém trůnu ze svíček seděla jeho žena, na hlavě tiáru, třípatrovou korunu s nástavbou pěti křížků a šesti anděličků, kteří stále zpívali hosana.*“¹⁴⁸
- c) Popis rybářky: „*A tam ji našel, v kyselém smradu, rozcuchanou, mastnou, se špinavým krkem a okousanými nehty.*“¹⁴⁹

Rybář je vylíčen jako manžel poslouchající svou ženu. Nechce se mu, ale přece jde žebrot k rybě. Jeho nechut' se stupňuje:

- a) Při prvním přání (chalupa): „*Tak šel. Nechtělo se mu prosit rybu, ale nechtělo se mu také hádat se s ženou.*“¹⁵⁰
- b) Při druhém přání (vila): „*S těžkým srdcem šel rybář.*“¹⁵¹
- c) Při třetím přání (stát se králem): „*Zase s těžším srdcem, touže cestou k moři jde muž.*“¹⁵²

¹⁴⁴ Urbanová, S.: *Meandry a metamorfózy dětské literatury*. Olomouc: Votobia, 2003, s. 197

¹⁴⁵ Werich, J.: *Fimfárum*. Praha: Albatros, 1977, s. 31

¹⁴⁶ Tamtéž, s. 34

¹⁴⁷ Tamtéž, s. 34

¹⁴⁸ Tamtéž, s. 36

¹⁴⁹ Tamtéž, s. 37

¹⁵⁰ Tamtéž, s. 31

¹⁵¹ Tamtéž, s. 32

¹⁵² Tamtéž, s. 33

d) Při čtvrtém přání (stát se císařem): „*Tak šel. Srdce z olova, nohy vlekl, až se k moři dovlekl.*“¹⁵³

e) Při pátém přání (stát se papežem): „*Už běží rybář, už nemyslí, už jen dělá, co mu žena řekla.*“¹⁵⁴

S. Urbanová v Meandrech a metamorfózách nevidí vinu jen u Werichovy rybářky: rybář je až příliš pohodlný, připadá si bezmocný vedle své ženy, tak raději mlčí a plní její příkazy. „*Rozdíl mezi rybářkou a rybářem ve Werichově podání není v tom, že by jeden odmítal proměnu láhve od octa v lepší „bydlo“ a druhý změny vyžadoval, ale spíše v tom, že se rybář na počátku dovedl spokojit s málem.*“¹⁵⁵ Postupně se rybář stává ženinou loutkou, nepřemýšlí o tom, co rybce sděluje, bezmyšlenkovitě a mechanicky odříkává stupňující se přání.

Rybka je vyličena následujícím způsobem: „*Ani se pořádně neusadil, a ryba zabrala... Bránila se pěkně, jen co je pravda, ale rybář nepovolil, a už se voda čeří a ejhle, zlatá ryba! Dobřejch sedm kilo!*“¹⁵⁶ Na rozdíl od své předchůdkyně z klasické pohádky má Werichova rybka lidskou povahu (také se dovídáme, že je zakletým princem) – je netrpělivá a není spokojená s rybářčinými přáními. V jejích promluvách se objevuje obecná čeština, cítíme nesouhlas s tím, co je donucena dělat.

Vedlejší postavy Werich rozepisuje dopodrobna, nespokojí se jako Puškin pouze s tvrzením, že žena měla u sebe služebnictvo. Výčet sloužících počíná u rybářčiny vily, kdy se dovídáme o šoferovi čistícímu kabriolet a o kuchařkách, které milostivé paní „rukulíbají“. Na zámku je sloužících více, přítomni jsou i orgány vojenské a policejní. Werich přítomnost některých osob ironizuje a přidává i groteskní neologismy, např. když může být dvojice biskup – arcibiskup, může existovat podobné odstínění slova hlupák:

„*Vévodové a knížata, arciknížata a biskupové, arcibiskupové a preláti, magnáti, grófové a lokajové, vojáci a generálové, hlupáci a arcihlupáci...*“¹⁵⁷

„*Autor si zjevně hraje s jazykovým nápadem, současně však postihuje odpudivost toho, co zpodobuje, co chce jedním dechem vyslovit, parodovat, satiricky znemožnit.*“¹⁵⁸

„*Werich zahrnuje do rybářčiny posedlosti statky hmotné a materiální, pocty světské (krále, císaře) i církevní (papež)...*“¹⁵⁹ Čím vyšší a honosnější má rybářka postavení, tím více vlastních lidí má k dispozici a tím více hostů se u ní nachází. Žena-císař vlastní víc vojska a těžkooděnců než král a má u sebe „...mraky knížat a erceptat a králů a místodržitelů a vicekrálů

¹⁵³ Tamtéž, s. 34

¹⁵⁴ Werich, J.: *Fimfárum*. Praha: Albatros, 1977, s. 36

¹⁵⁵ Urbanová, S.: *Meandry a metamorfózy dětské literatury*. Olomouc: Votobia, 2003, s. 196

¹⁵⁶ Werich, J.: *Fimfárum*. Praha: Albatros, 1977, s. 31

¹⁵⁷ Tamtéž, s. 33

¹⁵⁸ Vařejková, V.: *Pohádkové Fimfárum Jana Wericha*. Brno: Masarykova univerzita, 1995, s. 18

¹⁵⁹ Urbanová, S.: *Meandry a metamorfózy dětské literatury*. Olomouc: Votobia, 2003, s. 196

a vicemístodržitelů a diplomatů a vicediplomatů a hlupáků ma vicehlupáků... A před trůnem tlačenice sultánů, šachů, maharádžů, rádžů, džů, ů.“¹⁶⁰ Když se žena stala papežem, hlídaly ji strážce, „ *které mluvily švýcarsky... A na tlustých koberecích leželi králové a císařové a poslanci a policejní ředitelové...*“¹⁶¹

Werich střídá charakteristiky přímé („*Po stranách stály dvorní dámy, každá o hlavu menší než ta první, od největší po nejmenší, a tupě se usmívaly.*“)¹⁶¹ i nepřímé („*Dal jsi rybě život, či ne? A to se zadarmo nedělá. Běž zpátky a požádej ji o něco.*“), popisuje vnější vzhled postav i jejich charaktery („*Mám ženu zlou jak šídlo a pálí ji dobré bydlo*“).

5.4 PROSTŘEDÍ

Prostředím se Jan Werich inspiruje v předloze. Rybář s rybářkou mají příbytek na břehu moře, stejně jako u Puškina, avšak „*nebydlí ani v chaloupce, ani v chýši, jak je obvyklé v slovanských pohádkách a v evropském kulturním typu romantického toposu, ale ve velikánské láhvi od octa.*“¹⁶² Obydlí se mění podle ženiných přání, stupňuje se jeho přepychovost. U všech nových budov, které žena dostává, je popsán jejich interiér. Chalupa má „*pěkné tři pokoje, jeden veliký a dva malé, s postelemi. A kuchyň plná nádobí, pánví, hrnků a všeho, co je potřebí k životu.*“¹⁶³

Ve vile je více pokojů, nábytku i doplňků: lustry, lednička i stůl s jídlem, mnoho druhů vín. Rybář nevěří svým očím, kolik toho vidí ve vile, při pohledu z okna je nadšen: „*...je vidět park, plno květin a dále obora s jeleny, zajíci, bažanty a holubník na dvoře jako chrám veliký.*“¹⁶⁴

Zámek je honosnější, živě popsána je situace uvnitř, lidé se baví, hudba hraje, atd.

„*A ze zámku se stala tvrz a hrad a palác v jednom. Zdi z alabastru, kování ze zlata, a víc vojska kolem a víc povolení ke vstupu a víc prohlížení vstupujících a víc hluku a víc hudby a víc smíchu a víc ticha a víc pláče dole ve věžích.*“¹⁶⁵

Živost opět plně vnímáme, prostředí radovánek je nadčasové, vojáci hlídající vstup k císaři jsou atributem dnešní doby, stejně jako těžkooděnci, stojící po stranách trůnu. Nakonec se z tvrze stal papežský chrám s paláci a zahradami kolem. „*A všude vonělo kadidlo a cinkaly zvonky a šepot zpovědnic zněl jak hukot Niagary.*“¹⁶⁶

Mimo charakteristik interiérů a prostředí okolo nich se Werich věnuje také popisům přírody a její změny. Stejně jako Puškin nám podává zprávy

¹⁶⁰ Werich, J.: *Fimfárum*. Praha: Albatros, 1977, s. 34

¹⁶¹ Werich, J.: *Fimfárum*. Praha: Albatros, 1977, s. 36

¹⁶² Urbanová, S.: *Meandry a metamorfózy dětské literatury*. Olomouc: Votobia, 2003, s. 195

¹⁶³ Werich, J.: *Fimfárum*. Praha: Albatros, 1977, s. 32

¹⁶⁴ Tamtéž, s. 33

¹⁶⁵ Tamtéž, s. 34

¹⁶⁶ Tamtéž, s. 36

o moři pokaždé, když rybář běží za rybkou, ovšem klade větší důraz na detaily a zahrnuje do popisu i stav počasí. Když přišel k moři v den, co chytil rybu, s prvním přáním, moře už nebylo „*tak průzračné jako před chvílí. Žloutlo a kalilo se trošku.*“¹⁶⁷ Když přišel podruhé k moři, asi čtrnáct dní poté, „*voda v něm kalná, šedivá, hustá. Ale klidná.*“¹⁶⁸ Při třetím příchodu ke břehu je moře „*černé, ode dna se kopce vody obracejí a smrdí hnilobou.*“¹⁶⁹ I po čtvrté návštěvě rybky bylo moře černé, „*jako by kvasilo. Bubliny jak z bahna šly k povrchu a puch ležel na hladině a zvedla se vichřice, takže se sotva (rybář) na skále udržel...*“¹⁷⁰ Honosnost a luxus rybářčiných přání, jako i její stále nespokojenější povaha se projevují na chování moře i počasí, které se snad brání lidským vymoženostem. Stupňuje se jejich nevládnost, barva moře je černá, fouká vítr a sněží, rybář má znepríjemněnou cestu: „*A vítr se vzedmul nad krajem, sníh a plískanice, u moře hukot příboje. S každou vlnou milióny skřeků, mraky se plouží po vodě a dýchat se nedá, jak vítr člověka zalkne.*“¹⁷¹ Jakmile má rybářka přání vládnout veškerému životu na zemi i pod ní, je počasí neúprosné: „*A strhla se bouře, že sotva (rybář) na nohou se udržel. A dul vítr, zelené listí rval ze stromů, domy kroužily ve víru jedlí a borovic, rybníky vysál a hodil na louku jako plivanec. A ve tmě, za svitu blesků jako krev červených, přišel rybář k moři. A to řvalo a ječelo, černé vlny s krvavou korunkou dorážely na skály a dalo mu práci, aby je překřikl...*“¹⁷²

Jak jsme viděli z ukázek, popis moře se stupňuje a dramatizuje, promítá se nám před očima jako film, slyšíme zvuky „brečícího“ moře, vidíme jasně jeho barvy, cítíme napjatost situace. Děj je vystupňován až na vrchol, více už se příroda bránit nemůže, cítíme, že v tomto okamžiku se musí něco stát, jinak přijde pohroma.

Puškin počíná vyprávění popisem prostředí: *Žili spolu, žili dědek s bábou/ u modrého moře širého/ v chajdě z hlíny, v nízké lepenici.*“¹⁷³ Opět se dovidáme změnu z prostšího bydlení na přepychovější: „*Dědeček šel. Vrátil se domů, vidí – po hliněné chajdě nikde stopa/ místo ní chalupa s podkrovím/ s cihlovým komínem obíleným/ s dubovými vraty z pevných fošen.*“¹⁷⁴ Situace se opakuje, prostředí je ještě více honosnější: „*Dědek šel. Vrátil se domů, vidí – před ním vypíná se panský dům/ na schodech se promenuje bába... Kolem ní se vrtí houf horlivých sluhů/ a ona je tluče a za*

¹⁶⁷ Werich, J.: *Fimfárum*. Praha: Albatros, 1977, s. 31

¹⁶⁸ Tamtéž, s. 32

¹⁶⁹ Tamtéž, s. 33

¹⁷⁰ Tamtéž, s. 34

¹⁷¹ Tamtéž, s. 36

¹⁷² Tamtéž, s. 37

¹⁷³ Puškin, A. S.: Pohádka o rybáři a rybce, in: *Pohádky*. Praha: Albatros, 1981, s. 59

¹⁷⁴ Tamtéž, s. 62

vlasý kráká.“¹⁷⁵ Úžas rybáře sílí, když spatří, jak „*na nádvoří stojí skvostrný palác...*“¹⁷⁶ I v této pohádce však musí jednoho dne plnění rozmarů ženy skončit. A tak, když naposledy přijde rybář od moře domů, najde bábu opět v chajdě z nízké lepenice.

Jak jsme již uvedli, motiv moře převzal Werich od Puškina. Scéna přírody není v této pohádce natolik vyhrocena, jak je tomu ve Werichově pojetí. Puškin opakuje veršovou formu rybářovy cesty: „Jde dědoušek jde k modrému moři...“ Moře je však zmíněno, kromě vstupní formule, již při setkání s rybkou: „*Pluj si, rybko, pluj si v modré vodě...*“¹⁷⁷ Charakteristika moře je úspornější než v pohádce autorské, avšak i zde vystupňovaná. Nejprve je moře jen „rozčeřené“, dále zakalené a k tomu „vzdychá“, při dalším rybářově příchodu „*dme se modré moře pomračené*“¹⁷⁸ a „*šumí modré moře zamračené*“¹⁷⁹ Na konci, při posledním přání, se do popisu zosobněného moře promítají různé barevné odstíny, ale i vlastnosti utrpení: „*Vidí, v moři zuří černá bouře/ vlny dmou se, převalují, běsní/ vlny kypí, řvou, hněvivě hučí.*“¹⁸⁰

Přesto je Puškinův popis úspornější a méně dynamický. Do Werichova textu se snadněji vcítíme.

5.5 VYPRAVĚČ A JAZYK

„*Werichův smysl pro parodii, nadsázku a vtip se mnohostranně uplatňuje.*“¹⁸¹ Pohádka je psána obecnou češtinou (ryba měla *dobrejch sedm kilo*), v níž se uplatňují ustálené slovní obraty (*a todle a tamhle, a kdesi a cosi*).

Text je originální svým výčtem detailů, netypickými expresivními přirovnáními, které se nehodí do honosného prostředí („*Převalovala se na posteli jako sousto trávy ve volské tlamě*“¹⁸²), přímou řečí postav, dialogy. Pomocí dialogů Werich nepřímou charakterizuje své postavy nebo jimi vytváří nové situace: žena neváhá slovně napadnout rybáře pro další z jejích přání: „*Nečum, neklábos, běž k rybě, chci být papež.*“¹⁸³ Ryba, přestože vlastní vůlí plní přání, není ze situace příliš nadšená – poznáme to z její mluvy, jak reaguje na rybářovo zavolání: „*No, co chce tvá žena?*“ *No, co je*

¹⁷⁵ Tamtéž, s. 63

¹⁷⁶ Tamtéž, s. 65

¹⁷⁷ Puškin, A. S.: Pohádka o rybáři a rybce, in: *Pohádky*. Praha: Albatros, 1981, s. 59

¹⁷⁸ Tamtéž, s. 62

¹⁷⁹ Tamtéž, s. 64

¹⁸⁰ Tamtéž, s. 66

¹⁸¹ Urbanová, S.: *Meandry a metamorfózy dětské literatury*. Olomouc: Votobia, 2003, s. 198

¹⁸² Tamtéž, s. 36

¹⁸³ Werich, J.: *Fimfárum*. Praha: Albatros, 1977, s. 36

tentokrát? “¹⁸⁴ Postavy mluví nespisovně – tak, jak se baví lidé v běžných situacích: „*Já chci bejt pámbu.*“¹⁸⁵

Jazykovými prostředky dokázal autor gradovat, hyperbolizovat i vytvořit napětí. Jak názorně vykreslené a zalidněné je prostředí, dokládáme v předchozí podkapitole.

Výrazový prostředek gradace uplatňuje Werich v jednotlivých motivech, v charakteristice postav, v popisu prostředí i v jazyce.

Vstup vypravěče do děje lze ukázat i na popisu rybaření, čímž se pohádka posunuje k realitě: „*Rybář chodil na ryby a žena čekala doma na úlovek. Ale jak to bývá u rybářů, žena se víc načekala, než on chytil. Jednou, takhle v úterý, rybář si vzal žížaly, šhubánek a bramboru, napích na udice, rozmách, nad hlavou zatočil a žbluňk – zapích prut a čekal na zabrání. Ani se pořádně neusadil, a ryba zabrala. Ťukla, pak zase, a najednou se mu šňůra natahuje – sek – a už ji táhne. Bránila se pěkně, jen co je pravda, ale rybář nepovolil, a už se voda čeří a ejhle, zlatá ryba! Dobřejch sedm kilo!*“¹⁸⁶

Puškinův text je psán ve verších. Překladatelka Pohádek Hana Vrbová uplatnila v řeči vypravěče spisovnou češtinu, v promluvách postav najdeme běžně mluvenou řeč. Expresivní slova se vyskytují převážně v řeči rybářky: „*Ty hňupe, ty hlavo zabeďněná.*“¹⁸⁷ Vystačí si se skromnější slovní zásobou než Werich, což je dáno častým opakováním textu – když jde dědoušek prosit k rybě, když se vrací domů, když mluví ryba či rybářka.

¹⁸⁴ Tamtéž, s. 32, 34

¹⁸⁵ Tamtéž, s. 37

¹⁸⁶ Werich, J.: *Fimfárum*. Praha: Albatros, 1977, s. 31

¹⁸⁷ Puškin, A. S.: Pohádka o rybáři a rybce, in: *Pohádky*. Praha: Albatros, 1981, s. 60

ZÁVĚR

V této bakalářské práci se soustředíme na tři vybrané interpretace pohádkových vyprávění Jana Wericha. Rozpracováváme jeho pojetí moderní autorské pohádky, kterým Werich obohatil daný žánr v šedesátých letech dvacátého století.

Při interpretacích jsme sledovali Werichovy parafráze lidových látek: Boženy Němcové, Karla Jaromíra Erbena a Alexandra Sergejeviče Puškina.

Němcová ve své pohádce poukazuje na dobovou sociální problematiku, postavy staví do kontrastu. Werich převádí nejen toto téma o chytré dívce do nadčasové roviny, komicky nahlíží na lidské vlastnosti i slabosti, ale zároveň je chápe.

Postavy v lidových pohádkách jsou plošné, vyznačují se většinou jen jedním typovým znakem s již daným charakterem, postavy se nevyvíjí. Jan Werich detailněji propracoval povahokresbu, jeho postavy jsou plastické, individualizované, s nadčasovými vlastnostmi, zabýval se i jejich vnitřní charakteristikou.

Vypravěč v lidové pohádce bývá nadčasový, zaujímá neutrální nestranný postoj. Oproti tomu J. Werich se jako vypravěč do svých pohádek neustále vměšuje, příhodně komentuje situace, zaujímá vlastní subjektivní stanovisko, humorně využívá glos k vykreslení scén. Glosy se na rozdíl od ostatních komentářů nevyjadřují k pohádkovému ději, ale k obecným skutečnostem nebo k soudobé politické situaci a povahám lidí. Werich-vypravěč nejenže vkládá do starých syžetů nové prvky a motivy, ale také obohacuje své pohádky o aktualizované neologismy. Nadčasové postřehy a narážky na Werichovu dobu nejsou v pohádkách výjimkou. Autorskými poznámkami sděluje čtenářům svůj osobní životní postoj. Werichovy pohádky nemají ukazovat fantastický neexistující svět, ale naopak v sobě promítají dnešní svět lidí a jeho zákonitosti. Jan Werich přenáší pohádku do doby současné, díky čemuž je pro svůj fantastický obsah určena dětem, ale dobové narážky a humorné glosy jsou psány pro dospělého čtenáře.

Werichův humor se projevuje v charakteristice postav, v jazyce i v situacích, tyto složky se mezi sebou prolínají. Humor je dán hlavně způsobem vyprávění; motivy soudobé společnosti a technického světa promítající se v klasickém syžetu působí komicky.

Werich často porušuje tradiční představu pohádky, ovšem jen natolik, aby neporušil význam původního příběhu. Do situací vnáší scény, které čtenář nečeká, čímž dává vzniknout netradičnímu pojetí.

Z lidových pohádek přebírá Werich motivy, charaktery postav i prostředí, detailněji ale rozvádí popisy a vymýšlí vtipné dialogy a nové situace, ve kterých mají postavy možnost více se projevit. Jako zkušený improvizátor a vypravěč dokáže své umění plně rozvinout. Příběh vzniká tady a teď, přímo před očima čtenáře. Navozováním kontaktu se čtenářem dává

Werich najevo svou přítomnost. Obsah příběhu se sice odehrává v pohádkové minulosti, ale vyprávěn je teď a tady.

Pomocí hry baví nejen sebe, ale i své čtenáře. Hra se objevuje i v jazyce: autor využívá synonymních variant, pestrost slovní zásoby je dána jejím čerpáním z různých jazykových vrstev, vypravěč komentuje některé užití jazykové prostředky.

Jan Werich v pohádkách Fimfára využívá „inteligentního“ humoru, výstižných glos, tvořivosti vypravěče, aktualizace, nadčasovosti, satiry, ironie i absurdnosti některých scén.

Werich, J. (1950). *Fimfára*. 1. vyd. Praha: SNDK, 1950. 746 s.

Werich, J. (1991). *Pomůlka*. 1. vyd. Praha: Špatný, 1991. 102 s.

Werich, J. (1968). *Čtenářská hra*. 1. vyd. Praha: A. Škorpil, 1968. 190 s.

Werich, J. (1977). *Čtenářská hra*. 1. vyd. Praha: A. Škorpil, 1977. 189 s.

STUDIJNÍ LITERATURA:

ČERNÝ, M. (2006). *Vývoj literatury pro děti a mládež a její hlavní směry: dějepis a mytologie, povídky a příběhy, autorská pohádka, próza, práce s pohádkou pro děti a mládež*. 1. vyd. Praha: Portál, 2006. 171 s. ISBN 978-80-7361-248-X

ČERNÝ, M. (2006). *Práce s pohádkou: literární a jazykové hry s pohádkou*. 1. vyd. Praha: Portál, 2006. 150 s. ISBN 978-80-7361-630-4

ČERNÝ, M. (2006). *Práce s pohádkou: literární a jazykové hry s pohádkou*. 1. vyd. Praha: Portál, 2006. 150 s. ISBN 978-80-7361-630-4

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

PRAMENY:

ERBEN, K. J.: *Pohádky*. 3. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1983. 185 s.

NĚMCOVÁ, B.: *Dobří lidé: Výbor z díla*. 1. vyd. Praha: SNDK, 1950. 746 s.

PUŠKIN, A. S.: *Pohádky*. 1. vyd. Praha: Albatros, 1981. 102 s.

WERICH, J.: *Fimfárum*. 3. rozš. vyd. Praha: Albatros, 1968. 190 s.

WERICH, J.: *Fimfárum*. 5. vyd. Praha: Albatros, 1977. 189 s.

SEKUNDÁRNÍ LITERATURA:

ČEŇKOVÁ, J. A KOL.: *Vývoj literatury pro děti a mládež a její žánrové struktury: adaptace mýtů, pohádek a pověstí, autorská pohádka, poezie, próza a komiks pro děti a mládež*. 1. vyd. Praha: Portál, 2006. 171 s. ISBN 80-7367-095-X

LEDERBUCHOVÁ, L.: *Fraus slovník literárních pojmů aneb Co se skrývá za slovy*. 1. vyd. Plzeň: Fraus, 2006. 159 s. ISBN 80-7238-620-4

MOCNÁ - PETERKA: *Encyklopedie literárních žánrů*. 1. vyd. Praha – Litomyšl: Paseka, 2004. 699 s. ISBN 80-7185-669-X

PETERKA, J.: *Teorie literatury pro učitele*. 2. přeprac. vyd. V Praze: Univerzita Karlova, Pedagogická fakulta, 2006. 248 s. ISBN 80-7290-244-X

SIROVÁTKA, O.: *Česká pohádka a pověst v lidové tradici a dětské literatuře*. V Brně: Ústav pro etnografii a folkloristiku AV ČR, 1998. 183 s. ISBN 80-85010-06-2

ŠMAHELOVÁ, H.: *Návraty a proměny: Literární adaptace lidových pohádek*. 1. vyd. Praha: Albatros, 1989. 232 s. ISBN 13-864-89

TILLE, V.: *Soupis českých pohádek I*. V Praze: Česká akademie věd a umění, 1929. 619 s.

TILLE, V.: *Soupis českých pohádek II, 1. svazek*. V Praze: Česká akademie věd a umění, 1934. 451 s.

URBANOVA, S.: *Meandry a metamorfózy dětské literatury*. Olomouc: Votobia, 2003. 363 s. ISBN 80-7198-548-1

VAŘEJKOVÁ, V.: *Česká autorská pohádka*. Brno: CERM, 1998. 16 s. ISBN 80-7204-092-8

VAŘEJKOVÁ, V.: *Intertextové vazby pohádek Jana Wericha*, in: *Literatura v literatuře* (sborník referátů z literárněvědné konference 37. Bezručovy Opavy). Praha – Opava: Ústav pro českou literaturu AV ČR a Slezská univerzita, 1995.

VAŘEJKOVÁ, V.: *Pohádkové Fimfárum Jana Wericha*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 1995. 67 s. ISBN 80-210-1211-0

RESUMÉ

Tato bakalářská práce je věnována třem interpretacím z pohádkového souboru Jana Wericha Fimfárum. Zřetel je přitom dán na parafráze lidových látek, kterými jsou Chytrá horákyně od Boženy Němcové, Rozum a Štěstí od Karla Jaromíra Erbena a Pohádka o rybáři a rybce od Alexandra Sergejeviče Puškina. Werichovy autorské pohádky jsou aluzemi na lidové látky a motivy.

Rozdíl mezi pohádkami je vidět u charakteristiky postav. Pohádka lidová má postavy ploché, Werich rozpracovává jejich vnitřní i vnější popis, a to přímou i nepřímou charakteristikou.

Důležitou roli v autorských pohádkách Jana Wericha hraje vypravěč. Zatímco v předlohách se objevuje vypravěč nestranný, Werich často vstupuje do děje a danou situaci komentuje, zaujímá vlastní stanovisko k vývoji příběhu a využívá humorných glos k dotvoření scén. Humor je typický pro Werichovy pohádky, je dán způsobem vyprávění. Glosy vztahující se především k obecným skutečnostem jsou určeny dospělému čtenáři, naopak pohádkovou látku ocení hlavně dětská recipienti.

Důležitými pojmy pro moderní Werichovy pohádky jsou aktualizace a nadčasovost.

SUMMARY

This Bachelor's thesis is dedicated to three interpretations from *Fimfarum*, collection of fairy tales by Jan Werich. A special attention is paid to paraphrases of folk themes in the fairy tales such as *Chytrá horákyně* by Božena Němcová, *Rozum a Štěstí* by Karel Jaromír Erben and *Pohádka o rybáři a rybce* by Alexander Sergejevič Puškin. The fairy tales by Jan Werich are allusions to folk themes and motifs.

The difference between folk and authorial fairy tales is obvious from the nature of their respective characters. The characters of folk fairy tales are typically flat. Werich has elaborated both inner and outer characteristics of his characters using direct and indirect means of characterisation.

The narrator plays an important role in authorial fairy tales by Jan Werich. An impartial narrator can be found in the model works whereas Werich often enters the narrative to comment on the ongoing situation, he takes a position of his own to the story development. He makes use of humorous glosses to depict the settings.

The humour typical of fairy tales by Werich, arises from his way of narration. The glosses related mainly to general reality are designed for the adult readers; on the other hand the fairy tale theme will be appreciated mainly by children's recipients.

With modern fairy tales by Werich the concepts of topicality and the super temporal are of importance.

KLÍČOVÁ SLOVA

- Pohádka lidová
- Pohádka autorská
- Kompozice
- Postavy
- Prostředí
- Jazyk
- Vypravěč
- Aktualizace jazyka
- Humor

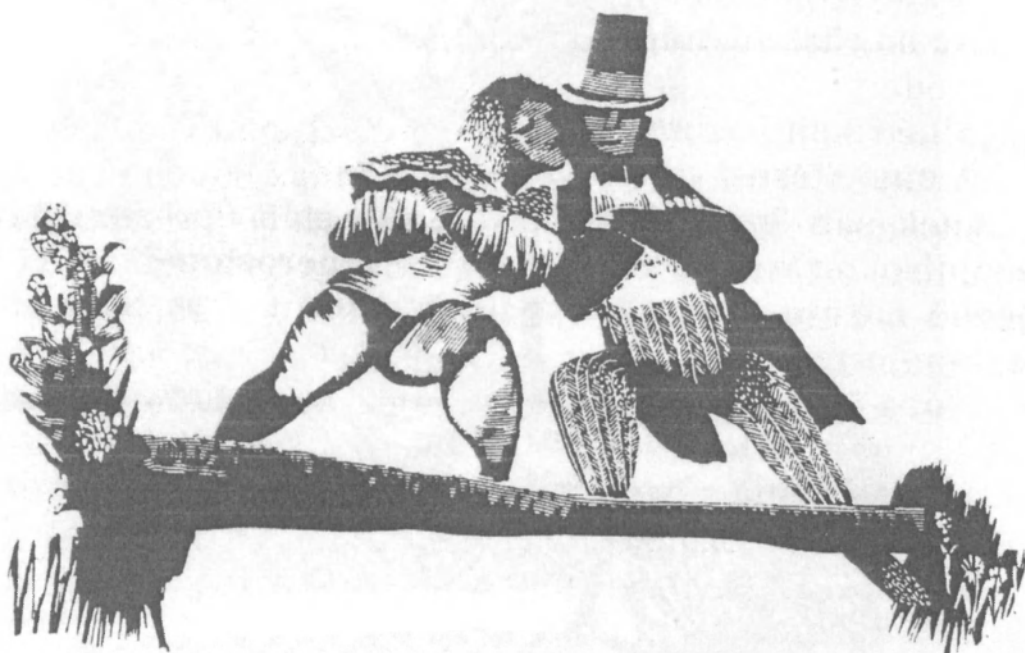
PŘÍLOHY

Ilustrace Jiřího Trnky k pohádkovému souboru Jana Wericha Fimfárům
(1977)

Jiří Trnka: Královna Koloběžka První

Ilustrace Jiřího Trnky k pohádkovému souboru Jana Wericha Fimfárům
(1968)
Jiří Trnka: Rozum a Štěstí

Ilustrace Jiřího Trnky k pohádkovému souboru Jana Wericha Fimfárům
(1977)

Jiří Trnka: O rybáři a jeho ženě

